

Gerucht en geweld

Beb Vuyk

bron

Beb Vuyk, *Gerucht en geweld*. Querido, Amsterdam 1960 (2de druk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/vuyk001geru02_01/colofon.php

Let op: werken die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn.

Full of sound and fury

Pontianak ligt aan de rivier, de brede bruine Kapuas. Dicht bijeen wonen de mensen daar op vloten, waarop huizen werden gebouwd en nog dichter op elkaar en met minder ruimte boven de winkels en opslagplaatsen langs de oevers. Van de miljoenen Chinezen hebben enkele tienduizenden hierheen hun bedrijvigheid, sfeer, taal en levensgewoonten overgeplant. De Kapuas bij Pontianak lijkt een Chinese rivier, stromend door een Indonesisch landschap.

Buiten deze overbevolkte enclave is de stad verrassend Indonesisch gebleven, groen, zeer groen en landelijk. Dat deel van Pontianak is nooit helemaal een stad geworden. De huizen zijn er merendeels van hout, met hoge koele daken en brede galerijen, ver uit elkaar neergezet en door grote erven omgeven. Hier en daar staat er nog een laatste wildhoutboom. Er hangt een reuk van groen en water, het troebele water van stilstaande bospoelen, alsof mensen en huizen het bos niet helemaal hebben kunnen terugdringen en hij zijn adem en geur achter liet.

Daar op het redactiekantoor van een der plaatselijke kranten heb ik hem voor het eerst ontmoet. Tussen al die vriendelijke en vage jongelui viel

hij mij op omdat hij hun vriendelijkheid en vaagheid miste, een stevige hand gaf en verstaanbaar zijn naam noemde: Sutjondro. De naam was Javaans, maar uiterlijk had hij weinig van de Javaan. Hoewel klein van gestalte was hij niet tenger, ook zijn gezicht was breed, donker van kleur en een beetje vlekkerig door een vaal lidteken. Hij droeg een uniform, maar niet daaraan herkende ik de oudstrijder, het waren zijn ogen, zijn onrustige ogen.

Arif was onze gastheer, maar die kende ik al omdat hij mij van de plane had gehaald, samen met de anderen, journalisten en ambtenaren van het Ministerie van Voorlichting. Zijn gezicht was heel licht van kleur en een beetje gezwollen, waardoor zijn ogen er wat slaperig uitzagen, zijn haren krulden, ergens moest er een Arabische inslag zijn. Hij was van vorstelijke familie. Zijn vader en oudste broer waren met de mannelijke adel en alle Indonesische intellectuelen door de Japanners vermoord. Hijzelf was toevallig bij een tante gelogeed en daardoor in leven gebleven, want hij was toen twaalf jaar en een man volgens Japanse opvatting. Na de oorlog was hij naar de Bestuurschool in Makasar gezonden, waar hij een degelijke opleiding ontving in het door de Hollanders gecontroleerde gebied, terwijl zijn republikeinse leeftijdgenoten de wapens tegen hen

voerden, gespitste bambus en oude Japanse geweren eerst, gesmokkelde stenguns en zelf gemaakte trekbommen later. Twee van zijn neven en een jongere broer deden mee. Na zijn terugkeer, kort voor de soevereiniteitsoverdracht, verzoende de familie haar politieke tegenstelling met de gezamenlijke oprichting van een krant, die, fel republikeins, aan Arif de gelegenheid gaf te bewijzen welk een goed vaderlander en vurig nationalist hij was. Politiek inzicht, psychologische intuïtie en journalistieke ervaring bezat hij niet. Zo kwam het nooit bij hem op om de geruchten, die de bronnen van zijn onthullingen waren, te controleren. Hij getuigde ijverig, hardnekkig en luidkeels en attackeerde zo roekeloos en zonder onderscheid van personen en zaken, dat hij beurtelings alle groeperingen tegen zich kreeg, het Bestuur en de vakverenigingen, de Maleiers - hij was zelf een Maleier -, de Chinezen en de Nederlanders, de landbouwers en de handelaren, de Masjumi en de P.K.I. Zijn pen was tegen allen en aller pen was tegen hem. Maar het duurde nooit lang. Blindelings aggressief, was hij desondanks ontwapenend naief en trouwhartig argeloos, onmiddellijk bereid zijn ongelijk te bekennen, dag en nacht klaar om tegen alle windmolens te vechten, tegelijkertijd of om beurten.

Ik ben nooit te weten gekomen waarom het Hoofd Voorlichting van Pontianak Arif, die geen deel uitmaakte van zijn staf, opdroeg met mij mee te gaan naar Putussibau, dat duizend kilometer hoger de Kapuas op ligt, slechts enkele dagreizen lopen van de grens van Serawak. Waarschijnlijk had geen der andere ambtenaren zin om zo ver het binnenland in te gaan, misschien vonden zij het ook wel rustig om hem een poosje kwijt te zijn in Pontianak. De andere redactieleden, de twee neven en zijn jongste broer, waren minder lastig, die hoefden tenslotte hun nationale waakzaamheid niet meer te bewijzen.

Nog minder kon ik begrijpen waarom de politie mij Tjondro mee gaf. ‘Ik ga mee om u te beschermen,’ zei hij die middag voor ons vertrek en zijn hand had een gebaar gemaakt in de richting van zijn heup waar zijn revolver zat. Altijd als hij zich onzeker voelde tastte hij in die richting en soms bleef het niet bij het gebaar alleen, dat was wel een nare gewoonte van hem. Waarom ik de bescherming van zijn wapen nodig had was evenmin duidelijk. De wouden langs de Kapuas waren in die tijd veiliger dan de wegen van West Java. Later heeft Arif mij verteld dat Tjondro mee ging om mij te bewaken. Misschien is het dat geweest, bescherming en bewaking overlappen elkaar soms.

Arif's bronnen waren onbetrouwbaar, dat wist iedereen in Pontianak, maar een enkele keer had hij toch wel de juiste informatie.

Er zijn niet veel wegen in Borneo, alle vervoer heeft langs de grote rivieren plaats, daartussen liggen de moerassen, zwaar bebost, alleen doorsneden met voetpaden. Met een auto reden wij naar Sintang, zo de grote bocht die de Kapuas bij Tajan maakt, afsnijdend. We sliepen een nacht in het huis van de Bupati, die ons met zijn dienstmotorboot de volgende dag naar Semitau brengen liet, twee dagen verder de rivier op. Zo reisden wij, van bestuurspost tot bestuurspost, in een week tot Putussibau, duizend kilometer de Kapuas op, die soms diep en breed is als een meer, zodat de andere oever nauwelijks meer te onderscheiden is en die zich soms zo versmalt, dat er slechts een nauwe doorvaart overblijft tussen de gevaarlijke grintbanken, waarlangs de motorist zig-zag varend zijn koers moet zoeken. Daar groeide het oeverbos zo dicht bij het water dat de takken van de grote bomen er ver overheen staken en de stroom donker maakten en gevaarlijk in de lichtste dag. Hier en daar waren in het donkere bos velden open gekapt, lichte plekken waar mais en rijst groeiden. Aan de rand van die open plekken stond meestal

een huis, een bambuhuis op palen gebouwd, waar mensen woonden en 's nachts een klein olielampje brandde. Geluiden waren er altijd, tienduizenden cicaden en een zwaar donker koor van kikvorsen, enkele malen een schreeuw van een mannetjeshert en één keer, dat was 's nachts, driemaal achter elkaar herhaald, het brullen van de grote orangutan.

De motorist van de boot was een oude man, Pak Amat, die meer dan dertig jaar op deze rivier gevaren had, zijn helpers waren jonge kerels, een Maleier uit de kuststreken en een Dajak uit een der kampongs stroomopwaarts. Geregeld wees Pak Amat ons de kale plekken in het grove oevergras, waar de krokodillen hun spoor ingeslepen hadden. Zien deden wij ze nooit, wel de grote leguanen die zich graag in het oeverzand zonnen en hoog in de takken der wildhoutbomen, altijd twee bij elkaar, neushorenvogels met oranjerode snavels, het mannetje met grote wit-zwarte staartveren die door alle Dajakstammen gebruikt worden voor versiering van hun adatskledij. Dat vertelde Petrus ons, die zelf een Dajak was, die tweemaal per dag voor ons kookte en minstens tien keer in een etmaal koffie maakte. De bemanning woonde in het motorhok, voor ons was de kleine roef, drie meter lang en nog geen twee meter breed,

met aan één zijde een smalle bank, te smal om op te slapen. Ter halver hoogte was aan de wand een plank bevestigd, aan een zijde breed en smaller uitlopend als de bodem van een doodkist. Daarop sliep ik, zwevend tussen vloer en zoldering, Tjondro en Arif beneden, samen op een veldbed, tenminste als wij niet aan wal een onderkomen vonden in een bestuurskantoor, een rubberloods of de rommelige winkel van een Chinees tussen de im- en export goederen.

Overdag zaten wij meestal op het dak van de roef, wat wel een beetje warm was maar waarvandaan wij een goed uitzicht hadden op het bos, het eindeloze bos, duizend kilometer bos, waarin 's nachts de dieren schreeuwden en we overdag de kleine grijze apen zagen spelen, springend van boom tot boom of in een lange rij balancerend op een telefoondraad. Het was de tijd van het jaar dat de bomen bloesem dragen, de paarse bloesem van de bungur en de vuurrode spathodea, soms zo dicht bij de oever staand dat ze hun kleuren uitzaaiden in het water. Wonderlijke dorpen passeerden we, waarin niet alleen de huizen, maar ook de wegen op palen waren gebouwd, twee, drie meter boven de grond om droog te blijven en begaanbaar, als in de regentijd het land één groot moeras werd. De Dajakdorpen bestonden uit één huis, enorme

huizen, veertig tot zestig meter lang, op palen langs de rivieroever, tussen slordige klapperbomen, met aan een zijde een rubberbosje, aan de andere kant een cassavetuin waarin ook peper groeide, opklimmend langs hoge staken.

Tegen dat het donker werd, zo tussen vijf en zes, als het schelle licht dat overdag alle nuanceringsen wegbrandt, verminderde en het eentonige groen van de oevers zijn honderden tussentinten herkeeg, legden we aan om te baden. Wij baadden altijd op een plaats waar de stroom zeer sterk was, omdat daar geen krokodillen zijn. Een enkele keer voeren wij daarna door, maar meestal kon dat niet om het gevaar van de grintbanken, de ondiepten en de enorme bosbomen, die, van boven afgedreven, het vaarwater versperden.

Tjondro maakte geregeld aantekeningen, hij wilde een aantal reisartikelen schrijven voor het politietijdschrift, zei hij. Ze zijn nooit verschenen en zelfs niet ingezonden, dat weet ik van een vriend die in de redactie van dat blad zat. Toch twijfelde ik toen geen moment aan zijn woorden, want hij kon uitstekend vertellen, uren achter elkaar vertelde hij, meestal 's nachts.

Hij had de gewoonte overdag op de raarste tijden en in de onmogelijkste plaatsen te slapen, een loodzware, doodsdiepe slaap. Daardoor lag hij

's nachts uren wakker. Eerst later heb ik begrepen dat het dat niet was, dat het precies andersom was. Hij kon 's nachts niet slapen, omdat in het donker zijn angst de overmacht kreeg, alleen bij het daglicht dat de vredige dagelijkse dingen bescheen, deze kalmerende werkelijkheid, lukte het hem zich los te laten in de ontspanning die de slaap toelaat.

Hij vertelde zo beeldend dat ik de dingen mee beleefde, zo levendig en boeiend, gedeeltelijk in het Hollands dat hij met een slecht accent sprak, overgaand in het Indonesisch, met veel Javaanse woorden die ik niet begreep, maar zo goed kon hij vertellen dat het wegvallen van enkele woorden niet hinderde. Het waren oorlogsverhalen, dingen die hij zelf meegemaakt had en die hij niet vergeten kon. Hij vertelde omdat hij vertellen moest, om zichzelf te verlossen. Hij had mij nodig om naar hem te luisteren, om ze kwijt te raken, deze verschrikkelijke en bloedige verhalen, full of sound and fury.

‘Je moet dat opschrijven,’ zei ik eens, ‘dat wat je gisteravond vertelde moet je opschrijven.’

‘Ik kan niet schrijven,’ bekende hij toen, ‘zo gauw het papier voor mij ligt glippen de zinnen weg.’ Als ik een tape had gehad of had kunnen stenograferen zou ik de stof voor een hele oorlogsro-

man hebben kunnen verzamelen, nachten lang heeft hij verteld. Arif sliep altijd gauw in, pas daarna begon Tjondro te vertellen. Alleen aan mij werd deze verschrikking doorgegeven. Misschien vertrouwde hij Arif niet hoewel zij toch op een plezierige manier met elkaar omgingen en overdag van achterdocht tegenover de ander, die aan de verkeerde kant had gestaan, nooit iets te merken was.

Ook Arif kon zeer vertrouwelijk zijn, maar hij vertelde niet zo goed als Tjondro en schrijven kon hij toch eigenlijk ook niet. Zijn stijl was de vette-koppen-stijl van het hot news, vol sensatie. Mij vertelde hij van zijn jeugd, van zijn kinderjaren doorgebracht in de sfeer van nauwelijks verlichte feodaliteit. Interessant door zijn instelling tegenover dit milieu, waar hij afstand van had en toch geen afstand van had. Hij was eigenlijk een aardige jongen, zo maar een aardige jongen, die de situatie waarin hij geplaatst was niet aan kon. En zo lag het bij Tjondro ook, maar gecompliceerder, heviger en tragischer nog. Arif had een slecht geweten omdat hij niet meegevochten had en Tjondro's slechte geweten was juist door zijn deelneming aan de vrijheidsstrijd ontstaan. Arif had te weinig en Tjondro te veel gedaan en een schuld achtergelaten die in bloed genoteerd stond. Altijd

vloeide er bloed in zijn verhalen, die het visioen oproepen van de nood en de onrust, de verbittering en verwarring van een hele generatie. Ik heb toen geen aantekeningen gemaakt en kan ze niet meer navertellen, op dat ene, verschrikkelijke verhaal na, het meest persoonlijke, dat gruwelijk en onvergetelijk mij in het geheugen werd gebrand.

Wij hadden die middag een Dajakhuis bezocht. Een oud huis, meer dan vijftig meter lang, de palen en balken met houtsnijwerk, koppen van honden en krokodillen, versierd. In zulke oude huizen is de sfeer van het verleden achter gebleven tussen het meters lange spinrag dat als zwarte vlaggen van de nokbalken hangt. Het kleeft aan de wapens, de mandau, het verschrikkelijke koppensnellers zwaard, de schede met windingen van bast en pluimen van mensenhaar versierd. Het verbergt zich tussen het stof in de groeven van de oude martavanen, waarin de arak bewaard wordt en de tuwak, het rijstbier. Het bevindt zich in de rotanmanden en wat daarin bewaard wordt, die opgehangen zijn in één rij met de moderne petromaxlampen. De mensen zijn gastvrij en openhartig. Zij praten zoals overal ter wereld de boeren praten, over hun oogsten, de prijzen van hun producten en de moeilijkheden met de opgroeiende

jeugd, die naar een ander patroon wil leven dan de ouden deden. Toch blijft de herinnering aan die andere dingen aanwezig voor wie er gevoelig voor is.

‘Ik drink uw heil,’ zei de oude man die ons onder aan de trap ontving. Hij had een bierglas met arak in de hand dat hij voor de helft leeg dronk en het daarna mij toereikte. ‘Ik drink het heil van dit huis,’ moest ik dan antwoorden en het glas ledigen. Eerst nadat wij allemaal toegedronken waren en onze heilwens uitgesproken hadden, mochten wij de trap beklimmen die eigenlijk geen trap was, maar een houten paal waarin inkepingen waren gesneden om de voeten in te zetten. Op de galerij, acht meter hoger, herhaalde zich dit ceremonieel. Deze keer slikte ik de arak niet door maar spuugde ze heimelijk in mijn zakdoek, Arif en Tjondro waren niet zo handig en Pak Amat vond het wel lekker.

De oude man die ons ontving was het dorpshoofd en leidde ons in zijn eigen ruimte. Een jonge man rolde snel een paar nieuwe matten uit, daar namen wij plaats rond een sirihsstel en een tabaksdoos, wij vierden, onze gastheer en een andere oude man. Een jongere man, met zijn arm in een verband, zat een weinig naar achteren en van nog verder af staarden drie kleine, naakte jongetjes ons aan. Een

vrouw bracht tuwak in gele en groene plastic bekers. De woning was ruim, zeker wel zes meter breed en tien meter diep, maar, hoewel het nog geen vijf uur was, reeds schemerig donker. De helling van het aflopende, zeer hoge dak liet aan een zijde slechts een lage wand over, waarin zich de vensteropeningen bevonden, die tegelijkertijd voor de rookafvoer dienden van het vuur, dat in de uiterste hoek op een onderlaag van zand en stenen brandde en waarop in een koperen pot de rijst stoomde. Van de hoge nokbalk hing spinrag in lange zwarte vanen, dat ging bewegen toen de wind opstak. Aan de lagere balken waren zakjes en mandjes van rotan opgehangen, waarin gedroogd vlees en gedroogde vis bewaard werden, daarnaast hing in rotanetten iets dat bij dit onduidelijke licht op reusachtig grote, lichtgroene eendeneieren leek.

‘Wat zijn dat voor dingen?’ vroeg ik fluisterend aan Pak Amat.

‘Koppen,’ antwoordde hij zachtjes. Hoewel wij slechts fluisterend gesproken hadden, had de oude heer het toch verstaan.

‘Koppen uit oude oorlogen,’ zei hij kalm. ‘Wij waren vroeger koppensnellers, de zielen van de gesneuvelden werden in het hiernamaals de slaven van onze stam.’

Hun kapitaal voor de eeuwigheid, dacht ik, terwijl ik omhoog keek naar de netten met koppen die aan dezelfde balken waren opgehangen als de moderne petroleumlampen.

‘De stammen bevochten elkaar,’ zei de oude heer, ‘daarom waren vroeger de huizen veel hoger, wel tien meter boven de grond werden de vloerbalken gelegd, hoger dan een vijand, onder het huis staande, met zijn speer reiken kon. Rondom het hele huis was een hoge palissade, daarbuiten waren overal wolfskuilen gegraven, waarin scherp gepunte bamboes waren geplaatst, daar overheen groeiden slingerplanten. Ieder huis was een vesting in de tijd van mijn grootvader. Maar nu vechten wij niet meer.’

‘Ik heb gehoord dat de Dajakstammen hun eigen oorlog tegen de Japanners hebben gevoerd,’ zei ik.

De oude man knikte. Hij wees op de andere oude heer die naast hem zat. ‘Vraagt u het maar aan mijn neef, hij was een van de aanvoerders.’ De neef lachte een beetje of hij eigenlijk wel heel graag vertellen wilde. Hij was een korte, stevige man, een weinig grijzend reeds maar nog krachtig.

‘De Japanners verboden het vervoer van het ene district naar het andere,’ vertelde hij. ‘De mensen aan de kust hadden zout en geen rijst en wij, hier

in het binnenland, hadden rijst maar geen zout. Daardoor ontstond er smokkelhandel. De Japanners zonden patrouilles uit en schoten de smokkelaars neer. Toen moesten wij ons verdedigen en er ontstonden gevechten tussen onze mensen en de Japanse soldaten. Later vielen wij zelf aan, wij wachtten de patrouilles op en lokten ze in een hinderlaag.'

'Was het georganiseerd?' vroeg ik

'Het bevel was uit Serawak gekomen. De Kajanstammen aan de andere kant van de grens hadden een boodschap gestuurd aan de Kajans aan deze kant, dat de Japanners als varkens afgeslacht moesten worden.'

'Zijn er veel gesneuveld?'

Hij knikte: 'Honderden.'

'En hun koppen?'

'Wij snellen geen koppen meer,' zei de heer des huizes. Toen brak het gesprek af omdat zijn buurman kwam vragen of de gasten van het dorp ook bij hem wilden komen. We verhuisden een deur verder. Daar was alles precies hetzelfde, er werden nieuwe matten uitgerold, tabak en sirih klaar gezet en een oude vrouw kwam reeds aan met de tuwak in gele en groene plastic bekertjes. Maar voor we ons neer zetten, zei de oude aanvoerder tegen mij en Tjondro, terwijl hij een gebaar omhoog

maakte: ‘Daar hangen ze, in die nieuwe mand. Het zijn kostbare koppen, want de Japanners waren dappere vechters.’ Even later, toen wij al zaten, zei hij nog: ‘Zij waren ook goed bestand tegen martelingen.’

Daarna verhuisden wij nog vele malen een deur verder. Alle woningen waren hetzelfde, dezelfde matavanen, dezelfde matten, dezelfde tuwak, maar soms was er arak, ook weer in die groene en gele plastic bekers en overal hingen die mandjes, nog duidelijker zichtbaar nadat de lampen opgestoken waren. Twaalf deuren kwamen uit op de galerij van dit enorme huis, alleen in de drie of vier laatste zijn wij niet ingegaan omdat Petrus met de fluit van de motor ons riep, een geluid dat Pak Amat ontvondte.

‘Vergeef ons dat wij u niet hebben kunnen bezoeken,’ zei hij tegen die families waar wij niet aan toe geweest waren. ‘Vergeef ons,’ mompelden wij in koor en afzonderlijk.

Ik kwam veilig de trap af, de meeste arak had ik in twee zakdoeken en mijn hoofddoek kunnen wegwerken, maar Tjondro die er het slechts aan toe was, viel halverwege naar beneden. Arif hielp hem overeind, ze liepen voor mij uit het pad af naar de motor, de armen om elkaar heen geslagen. We vertrokken onmiddellijk. ‘We waren veel te

laat', zei Pak Amat een beetje stotterend, maar verder heel gewoon. Hij stuurde de boot met een wijde bocht naar het midden van de rivier. Ik stond op het achterdek en zag op naar het huis. Hoog op de oever gelegen, met alle mensen langs de balustrade van de lange galerij, verlicht door de grote lampen, leek het een oceaanstomer en de achtergrond van het donkere bos en de donkere nacht een duistere zee.

Op dat ogenblik klonken de schoten. Tjondro vuurde ze. Met één hand hield hij zich vast aan de dakrand van de roef, met de andere, onzeker heen en weer zwaaiend, vuurde hij zijn revolver af in de richting van het huis, vier of vijf schoten, tot hij door de knieën ging. Zijn revolver viel op het dek. Arif, die vlak achter hem gestaan had, boog zich over hem heen.

'Gooi dat ding over boord,' zei ik woedend.

Arif draaide zich naar mij om, zijn gezicht was spierwit.

'Dat kan toch niet,' zei hij langzaam en voorzichtig met een rare hoge stem. 'Weet u dan niet dat het een dienstrevolver is?' Heel lijsig en langzaam zei hij het. 'Dat kan toch niet,' zei hij nog eens en boog zich over Tjondro heen.

Ik raapte de revolver op, ze was van zwaar kaliber. 'Wil Pak Amat dit ontladen,' zei ik en gaf hem de

revolver. Ik hoorde nog dat mijn eigen stem ook hoger was komen te liggen en dat ik langzaam en voorzichtig sprak, hoewel ik opgewonden was. Hij ontladde het ding en gaf het mij toen weer terug met de losse kogels, het waren er nog twee. Tjondro lag op de grond en schreeuwde in het Javaans, wat niemand van ons kon verstaan.

‘Hij is niet gewend om te drinken,’ zei Pak Amat hoofdschuddend, maar ik wist dat het ernstiger was. ‘Sial, sial!’ hoorde ik hem zeggen, ‘Onheil!’, het woord is hetzelfde in het Javaans en in het Indonesisch. Hij begon verschrikkelijk te huilen, met lange uithalen, als een kind. Hij lag op zijn knieën, zijn bovenlijf naar voren gebogen alsof hij bad. Ik stond daar maar met die revolver en die kogels. Arif hurkte naast hem en trachtte hem te sussen, maar hij was onbereikbaar. Na een poos werd het snikken minder, Arif kwam naar ons toe.

‘Ik geloof dat hij slaapt,’ zei hij.

‘Laat hem maar slapen,’ zei Pat Amat. We legden een deken over hem heen, want er waren veel muskieten.

Ik werd wakker toen de zon al warm was. Tot mijn verbazing zat Tjondro op het dak van de roef en dronk zijn morgenkoffie. Het leek weer allemaal gewoon, maar zijn gezicht was magerder

geworden en zijn ogen waren onzeker. Arif sliep nog, op een mat op het achterdek. Hij lag achterover met zijn handen naast zijn hoofd, zoals een klein kind slaapt. Zo met dichte ogen leek hij ook op een kind, een te dik kind dat te veel snoep en suiker krijgt. Ik ging naast Tjondro zitten, Petrus bracht mij mijn koffie.

Een poos zwegen wij beiden. ‘Ik ben niet gewend om te drinken,’ zei hij opeens. ‘Ik ook niet,’ antwoordde ik, ‘en Arif ook niet.’ Toen gaf ik hem de revolver terug en de twee kogels. Hij antwoordde niet en bleef zo zitten, de revolver legde hij naast zich en de kogels op de rand van het schoteltje. Weer na een poos zei hij aarzelend: ‘Zou Pak Amat vissnoer hebben?’

‘Wil je vissen?’

‘De dokter raadde dat aan.’ Het duurde even voor hij de zin afmaakte. ‘Thuis heb ik ook eens geschoten, de kogel ging vlak langs mijn moeders hoofd. Als ik geen raad meer weet ga ik schieten, zo maar in het wilde weg, zonder doel.’

Hij maakte een schokkende beweging met de schouders. Hij was nog niet aangekleed en droeg alleen een donkerrood geruite kain met daarboven een gescheurde singlet, een borstrok zonder mouwen, van voren en achteren laag uitgesneden. Op zijn rug, boven het schouderblad, was het lit-

teken van een kogelwond, maar dat was niet waar mijn ogen naar bleven kijken. Vanuit de lendenen omhoog liepen paarse koorden naar beide schouders, als de ongelijke nervatuur aan de achterkant van een blad.

‘Wat is dat?’ vroeg ik.

‘Dat zijn de littekens van dat verhoor in Semarang. Heb ik u dat nooit verteld,’ zei hij op een toon of hij daar zelf verbaasd over was.

‘Herinnert u zich nog dat er een poging gedaan is om het gouverneurskantoor daar in de lucht te laten vliegen? Ik zat in dat complot, majoor Achmad, die nu bij de Intelligence Service zit, was onze leider. De Hollanders kwamen er achter, we waren verraden en toen wij binnendrongen werden wij allemaal gevangen genomen. Er werd niet gevochten, we hadden dit verraad niet verwacht en waren compleet overrompeld. Ze brachten ons naar het militaire hoofdkwartier, daar zaten we een dag zonder dat er iets gebeurde. De Hollanders vermoedden dat dit het werk was van een uitgebreide organisatie, dat was ook zo. De verrader kende slechts een onderdeel van de plannen. Eigenlijk alleen dit ene plan. De Hollanders moesten informatie hebben en er is maar één manier om van gevangenen die hardnekkig zwijgen inlichtingen te krijgen.

Ik kwam die avond niet aan de beurt, maar ik kon alles horen. De kamer waar het onderzoek plaats had lag vlak tegenover de cellen. Dat is het allerergste, horen hoe de anderen gemarteld worden. Ik hoorde Abu schreeuwen: “Niet dat, niet dat!”, dat waren zijn laatste menselijke woorden, daarna had hij geen stem meer, schreeuwde hij als een dier, als de orang-utans hier in de bossen, alleen verschrikkelijker, een geluid niet voortgebracht door de mond maar rechtstreeks uit de diepte van de ingewanden. Ontmenselijkt, ja ontmenselijkt! Na een poos smeten zij hem in een van de cellen en daar ging het door, de hele nacht. Ik lag op de grond met mijn handen over mijn oren, ik merkte dat ik zelf ging meeschreeuwen als hij schreeuwde, toen wist ik dat het geen medelijden meer was, alleen maar angst.

De volgende dag kwamen ze mij halen. Ze vroegen mijn naam en mijn schoolopleiding, alsof dat van belang kon zijn. We waren met vijf of zes tegelijk. Ze sloegen ons met gespleten bambus, dat was alleen maar een voorbereiding, we werden weer weggebracht. 's Avonds haalden ze mij opnieuw, mij alleen deze keer. Er was toen een officier bij, een kleine, magere kerel met een donker, scherp gezicht, die leidde het onderzoek. Ze sloegen me weer met die bambus, over de oude

wonden heen, die toen al ontstoken waren. Wonden van bambus geven altijd ontstekingen, door de haartjes die er in achterblijven. Verder kwamen zij niet, omdat een sergeant aan zijn revolver zat te prutsen en ik het schot in mijn schouder kreeg. Eerst dacht ik dat het opzet was, dat dat schot bij de behandeling hoorde, je kunt in zo'n situatie niet goed meer denken en raakt in een bewustzijnsverenging. Er ontstond een hele radauw. Er kwamen anderen bij, ook een hoge, een majoor, die liet mij naar het ziekenhuis brengen. Daar gaven ze mij een injectie, verbonden me en legden mij in bed. Ik had in maanden niet in een bed gelegen en door de injectie sliep ik dadelijk in. De volgende dag, bij het wakker worden, leek mij die witte, heldere kamer een gevaarlijke val. Ik wist dat ik daar lag omdat ik gewond was, dat wisten mijn hersenen, maar emotioneel leefde ik nog in de sfeer van onderzoek en martelingen, dat overheerste. Toen er een zuster binnenkwam die vriendelijk “goeden morgen, mijnheer” zei en “wat wilt u drinken, koffie of chocola?”, dacht ik dat ze mij wilden vergiftigen. Ik had in jaren geen chocolade geproefd en koos chocola als gifdrank. Natuurlijk zat er geen gif in, maar toch duurde het nog uren voor mijn gevoel zich had aangepast aan de snelle situatieverandering.

Ik had flink veel pijn, niet van dat schot, van die andere, ongevaarlijke wonden, die ontstoken waren en etterden, ondanks injecties en verbanden. Die zuster was erg lief, ze hilde toen ik haar vertelde hoe ze mij te pakken hadden genomen. “Die beesten, die beesten!” zei ze als zij mijn wonden behandelde. Ik moest haar alles vertellen, ze schreef het op, ze wou een rapport aan de Tweede Kamer sturen. In de oorlog was zij in de ondergrondse geweest en de Duitsers hadden haar ook gemarteld. Zij liet mij haar eigen littekens zien, twee lange diepe littekens aan de onderkant van haar bovenarm, ingebrand met hun aanstekers. Toen ik bijna beter was hielp zij mij om te ontsnappen. Ze wees mij waar de sleutel hing van het lijkenhuisje. Twee sleutels aan een touwtje, de achterdeur kwam uit op de weg. Ze had nachtdienst die week. Ik haalde de sleutels weg van het sleutelbord, terwijl zij bezig was een zware zieke te helpen. Zo hadden wij het afgesproken. Maar ze kwam zelf nog, dat hadden wij niet afgesproken. We stonden in het lijkenhuisje, zij hielp mij de achterdeur opendraaien, ze gaf me een zoen tot afscheid. Ik heb haar nooit teruggezien. Ze heette Anne, haar achternaam weet ik niet. Ze was heel lief, klein, tenger, met blauwe ogen en lichtblond haar, dat een beetje krulde.

Toen ik eenmaal buiten stond was het verder gemakkelijk. We hadden onze verbindingsmensen in alle kampongs. Ik kreeg andere kleren en zo kwam ik in Solo, daar vond ik opnieuw contact met de mensen van onze groep. In Solo heerste toen een zeer verwarde situatie. De Hollanders hadden de stad bezet, maar een deel was praktisch in onze handen. Iedere avond vochten wij tegen de Nederlandse patrouilles, maar wij vochten ook tegen elkaar, Hisbullah tegen Pemuda Rakjat, er waren daar nog meer tegenstellingen.

Daar hebben wij hem te pakken gekregen, in een kampong buiten Solo. Wij waren met ons vieren, we kenden elkaar al van voor de oorlog toen we in de eerste klas van de A.M.S. zaten. Dul was onze leider. Ik herkende hem, hij stond op het voorerf van een huis en ging naar binnen toen hij ons zag aankomen.'

Hij was overgegaan in het Javaans, opgewonden en bijna stotterend, zodat ik hem niet meer kon volgen.

'Wie herkende je,' vroeg ik.

'Die vent die ons verraden had. We kregen hem te pakken daar in dat huis, het was gemakkelijk, hij bood geen tegenstand. Wij namen hem mee naar de rivier en verhoorden hem. Hij bekende het verraad, maar ontkende dat hij een spion van

de Hollanders was. Hij haatte Achmad, daarom had hij het gedaan, omdat hij Achmad haatte. Maar Achmad was er die nacht niet bij geweest, die was naar Djakarta vertrokken. Om zich op Achmad te wreken verried hij het complot.

We veroordeelden hem tot de doodstraf. We haalden een patjul en zeiden hem zelf zijn graf te graven. Een van ons stond er bij met een Japans zwaard. Wij anderen gingen onder een boom zitten, iets verder op. Hij groef zijn graf en wij zaten onder die regenboom en rookten. Hij werkte heel langzaam, maar niemand van ons zei dat hij opschieten moest. We hadden allemaal mensen gedood, in gevechten en bij overvallen, maar dit was anders, dit was beulswerk.

“Hangen?” zei Dul vragend. We zaten onder die regenboom en keken op naar de takken. Daar zou hij hangen. Ik begon mijn revolver schoon te maken. Doodschieten was beter. Als je iemand dood schoot hoefde je hem niet aan te raken, zijn warm levend lichaam beet te pakken. Je schiet van een afstand en dan kun je je omdraaien. Maar misschien is hij dan niet dood en dan moet je weer terug, opnieuw schieten, vijf, zes schoten tot hij zeker dood is.’

Hij mompelde binnensmonds, Indonesisch met veel Javaanse woorden. Ik kon hem slecht ver-

staan, maar dorst niet te vragen, de situatie was mij duidelijk genoeg.

‘Ik ging languit op de grond liggen. Hij werkte geregeld verder, maar erg langzaam.

Dul stond op wacht met het Japanse zwaard.

Het werd laat in de middag. Het gaf niet, we hadden alle tijd, het graf was nog niet diep genoeg. Als het graf diep genoeg was hoefden wij hem pas te doden.’

‘Slaap je?’ vroeg iemand.

‘Nee,’ fluisterde ik en die andere zei: ‘Jij moet het doen, want jij bent er bij geweest.’

Ik antwoordde niet.

Alle aarde had hij naar een zijde geworpen. Daar was nu een lage wal. Als hij de aarde opwierp kon ik zijn hand zien, een vuile hand met een moedervlek vlak bij de duim.

Dul wenkte mij en gaf mij het zwaard. Het was mijn beurt om op wacht te staan. De anderen zaten onder die boom en fluisterden. Ik wist waarover zij praatten.

We moeten er om loten, dacht ik, dat is het beste. Het is geen persoonlijke wraakneming. Hij heeft onze zaak verraden, daarom moet hij sterven.

Ik raakte hevig opgewonden. Misschien heb ik toen met het zwaard gezwaaid. Ik weet het niet, het is alles onduidelijk, maar hij daar in die kuil

begon ‘Nee, niet dat, niet dat!’ te roepen, net als Abu, mijn vriend die zij doodmaakten in Semarang. Ik hoorde Abu schreeuwen door mijn mond en door zijn mond. Ik sloeg op hem in, uit angst. Als ik een stok had gehad, had ik met een stok geslagen, maar het was een zwaard, zo'n lang, smal, scherp Japans zwaard. Zijn bloed spatte omhoog, uit die kuil spatte het tegen mijn voeten. Hij schreeuwde en ik schreeuwde en die anderen daar onder die boom schreeuwden. Ik zag Dul aan komen rennen. Ik zou Dul ook geslagen hebben, maar hij schoot, vier, vijf maal achter elkaar in dat bloed daar in die kuil. Toen hielden wij op met schreeuwen, Dul, Abu en ik en die ander.’

Later toen ik weer terug was in Djakarta heb ik majoor Achmad ontmoet. Ik wist dat hij in Leiden gestudeerd had, zeer westers was geworden en zeer Javaans was gebleven, Thomas a Kempis las en de Javaanse mystici. Zijn licht gezicht met de iets gebogen neus van verre Hindoe-voorouders had het onaanraakbaar superieure van de Javaanse aristocraat.

Hij complimenteerde mij met mijn artikelen over de reis langs de Kapuas. Zijn toon was hoffelijk en waardierend en toch meende ik er een lichte spot in te onderscheiden. Hij begon zelf over

Tjondro. Hij herinnerde zich hem nog heel goed, zei hij, met een nadrukkelijkheid die ik op dat moment niet begreep.

Het verhaal, dat Tjondro mij deed over dat complot in Semarang, heeft hij mij toen nog eens verteld, maar anders.

Want Tjondro was de verrader.

All our yesterdays

In die maand regende het iedere middag, maar voor de avond viel was het weer droog. Dan rook de vochtige tuin naar blaren en grassen. Het ziekenhuis was een verbouwd landhuis, omringd door een parkachtige tuin, waar honderd jaar geleden een beroemd schilder in vorstelijke staat had geleefd. Door tientallen verbouwingen geutiliseerd had het, ondanks alle veranderingen, in zijn sfeer veel van het oude behouden, een kalmte die niet in het heden is en een naïeve landelijkheid. Het lag even buiten het centrum aan een drukke verkeersweg, een enclave van rust in de stad en in de tijd. Bosschages waren weggehakt en vijvers gedempt, maar de oude oprijlaan van koningspalmen bleef gespaard, was geasfalteerd en voerde van het moderne poortgebouw naar het zustershuis, het vroegere hoofdgebouw, bombastisch lelijk en toch met een gebaar van grandeur. Hoewel door de nieuwbouw aan de zijvleugels kleine binnenplaatsen werden gevormd, waren er rondom de verspreide paviljoens genoeg gazons overgebleven, gedeeltelijk overschaduwde door oud geboomte, om een gevoel van ruimte te behouden, van koelte en landelijkheid. Herten weidden er 's middags onder hoge bomen.

Ze lag altijd alleen in deze witte kamer. Overdag bleven de luiken gesloten om een uur voor zonsondergang open te gaan, als het licht zijn schelheid had verloren en in het wit van de muren een grijze schaduw opkwam die er niet over schoof, maar richtingloos was en van binnen uit leek te komen. Er zijn plaatsen waar de tijdelijke dingen bestendig worden. Vanaf de duo, door de donkerte van de bewusteloosheid heen, was ze in deze plaats geslagen, niet meer in het leven en nog niet in de dood. 's Nachts stond de deur naar de brede achtergalerij open. Vanuit de donkere kamer kon ze uitzien op de galerij waar in het midden, maar twintig meter van haar bed verwijderd, een lage lamp een zachtgele cirkel spreidde over het tafeltje van de nachtzusters.

Een nacht droomde ze hardop, maar toen ze wakker werd wist ze niet meer waarvan ze gedroomd had. De nachtzuster stond naast haar bed en liet haar drinken.

‘Bent u bang?’, vroeg ze, ‘daar is toch geen reden voor, alles gaat goed. U heeft alleen nog een paar vervelende weken met plat in het donker te liggen.’

‘Nee, nee, ik ben niet bang,’ zei zij haastig en verwonderde zich over het schuldgevoel dat zij herkende uit haar jeugd, als zij gejoekt had zonder betrap te worden.

‘Zal ik, u iets geven om te slapen?’

‘Ach neen,’ antwoordde ze bijna geërgerd en sloot de ogen. ‘Dank u wel zuster, ik val wel weer in slaap.’

Maar ze sliep niet in. De zuster maakte haar ronde af en zette zich toen aan het tafeltje onder de lamp. Ze breide een tijd lang, hielp een patiënt in een van de zijkamers en borg toen haar breiwerk weg en nam een krant.

Het gele licht van een lage lamp, daaronder zat een politieman en las de krant. Ze lag op een mat op de vuile vloer en droomde en schreeuwde in die droom. Ze werd berecht en de rechter was de Kempaitai-kapitein met het bleke gezicht en de onbewegelijke ogen van een reptiel. Ze deed haar verhaal en naast haar zaten An en Chris die haar leugens kenden en meeliegen zouden.

Toen werd Bennie binnen gebracht. Hij droeg geen uniform meer, maar het oude khakihemd en de broek waarmee hij altijd de tuinen inging. Hij zag er kalm en argeloos uit en groette de rechter ongedwongen met een knik van zijn hoofd. Ze had hem niet op de hoogte kunnen brengen, hij was niet gelijk met hen gevangen genomen en nooit met hen geconfronteerd. Nu hadden zij hem uit het krijgsgevangenschap gehaald om hier te getuigen.

Ze dacht met ontzetting, hij kent het verhaal niet dat ik verzon, hij zal ons verraden. Door zijn getuigenis zal uitkomen, dat wij liegen.

Zijn gezicht kwam nader als een close-up in een film, een vriendelijk waardig gezicht, het gezicht van een eerlijk en ongecompliceerd mens. In zijn argeloosheid zal hij ons verraden, dacht ze, hij zal de waarheid spreken en zijn waarheid zal ons doden. Toen zag ze dat zijn gezicht begon te vervallen. De ogen kwamen dieper te liggen, de wangen vielen in, de tanden kwamen bloot. Het beeld week naar achteren, ze zag hem ten voeten uit. Zijn hemd was geopend, zij kon zijn borst zien en zag hoe het vlees reeds rotte, dat de ribben zichtbaar waren, dat alleen nog enkele lappen donker vlees tussen de tralies der borstkast hingen.

Zij gilte, zij hoorde zichzelf gillen.

Iemand raakte haar hoofd aan en zei: ‘Bent u bang, wilt u drinken?’

De kleine politieagent reikte haar het glas water met sidderende handen. Twee anderen stonden achter hem.

‘U heeft ons aan het schrikken gemaakt,’ zei hij.

‘Droomde u?’

‘Ja, van de Kempaitai.’

Hij wendde zich half naar de anderen en zei: ‘Ze droomt van de Kempaitai.’

Ze kon hun gezichten zien, ze knikten beiden en herhaalden: ‘Van de Kempaitai.’

‘Hebben zij u gemarteld?’, vroeg de langste.

‘Ja, met electriciteit, maar dat was het niet.’

‘U mag ons niet bang maken,’ zei de kleine ernstig. Ze zat rechtop op haar mat en keek in hun gezichten en herkende hun angst. Een van hen hurkte naast haar neer, haalde een doosje uit zijn zak en streek zalf op haar voorhoofd.

‘Wat is het?’, vroeg ze.

‘Obat matjan.’ De andere bood aspirine aan en haalde nog meer water.

‘Gaat u maar weer slapen,’ zei de lange en troostend als tegen een kind: ‘morgen wordt u niet verhoord.’

Toen ging zij weer liggen en sloot de ogen. Zij spraken nu Javaans onder elkaar, even later hoorde zij de deur sluiten. Toen ze weer opkeek, zat de kleine agent aan het tafeltje onder de neergetrokken lamp. Als een verpleegster die bij een zieke waakt, had ze toen gedacht.

Voor onderzoek werd ze naar de röntgenkamer gebracht, op een stretcher die langs de galerij werd gerold. Het was nog vroeg, maar het licht hier buiten haar kamer was reeds onbarmhartig schel. Babu's dweilden de lange betegelde galerijen, zus-

ters bewogen zich snel van de ene afdeling naar de andere, herstellende patienten, hun gezichten nog vervallen van de ziekte, wandelden voorzichtig in de tuin. Zij sloot haar ogen en bedekte haar gezicht met de handen.

‘Zo is het beter,’ zei de zuster, ‘het licht is voor u te schel.’ Altijd maakte zij vriendelijk bedoelde opmerkingen, die juist waren, maar toch op een of andere manier niet klopten. Na deze tocht was de röntgenkamer schemerig, koel en genadig stil. Zij lieten haar op de stretcher liggen omdat de dokter nog niet gekomen was. Zij hield de ogen gesloten, ook toen zij haar de injectie gaven en bleef enige tijd in deze toestand tussen een beperkt bewustzijn en momenten van bewustzijnloosheid. Daarna werden de dingen om haar heen weer duidelijker, hoewel op een grotere afstand en een weinig verschoven. De dokter stond naast haar, voordat zij gemerkt had dat hij binnen was gekomen.

‘Ze heeft de prik al gehad,’ hoorde zij de zuster zeggen, ‘maar wij wisten niet of wij haar haar afscheren moesten.’

Hij legde zijn hand in haar hals. Zijn vingers waren koud als het plat van een zwaard.

De doodskou van een zwaard, dacht zij. Er was een woord dat dat precies uitdrukte maar zij kon het zich niet meer herinneren.

Nu bleef er niets over dan waardig te sterven. Dit was de laatste opdracht, sterven met waardigheid. Tegelijkertijd wist zij dat zij niet dood hoefde te gaan, niet op dit ogenblik althans. De spanning van de angst was ondragelijk, hoewel zij zeker wist dat zij niet sterven ging. Directer en urgenter dan de angst voor de dood, was de angst tekort te schieten in waardigheid, te vervallen, af te brokkelen onder de marteling, te verschrompelen onder de pijn, toe te geven aan een klacht, te smeken in onwaardigheid.

Ze hadden haar niet in een cel opgesloten, maar in de gudang waar de in beslag genomen goederen werden bewaard. Op een avond begon een vrouw in een van de cellen te gillen. Zij kende haar nauwelijks, zij wist alleen dat ze de vrouw van de voormalige burgemeester was. Als ze naar de w.c. ging moest ze haar cel passeren, in het begin liep altijd een agent achter haar aan, later niet meer, tenminste als er geen Japanners waren. Soms wisselden ze enkele woorden. Ze stond altijd achter het kijkgat, een wit gezicht, omgeven door verward rossig haar dat aan een zijde geheel was weggeschoren. 'Dat deden zij al dadelijk bij het eerste onderzoek,' had ze haar toegefluiserd. 's Middags kwam haar nichtje om haar eten te

brengen, de gevangenen in voorarrest mochten hun eten van buiten ontvangen. Soms kwam haar zoontje mee, een grappig dik jongetje van een jaar of vier. Op een middag maakte Pak Ateng, de oudste agent, de celdeur open, ze stapte naar buiten en stak haar armen uit en het kind rende op haar toe.

Zij had dat alles kunnen zien vanuit het raam van de gudang en ze had aan haar eigen kinderen gedacht.

‘Who will take care of your little boys when we have beheaded you?’ had de Japanse kapitein een paar dagen tevoren geïnformeerd.

Het was bijna donker toen ze het gillen hoorde en ze had gelijk geweten wie het was. Ze had uit het raam gekeken zonder iets te zien, haar hele lichaam verstard in de beheersing niet mee te gillen. De inspecteur droeg haar uit de cel en legde haar op het veldbed in de gudang, daar gaf hij haar broom te drinken. Ze schreeuwde toen al niet meer, maar lag in een kramptoestand luid te snikken. Later was een dokter gekomen met een Japanse luitenant en die hadden haar naar het ziekenhuis gebracht. Zij was toen al gekalmeerd. Ze had op een bankje gezeten en het lange gedeelte van haar haar over haar geschoren schedel gekamd.

‘Wie van een halsmisdaad wordt beschuldigd sche-

ren zij het hoofd kaal,' had ze gezegd, 'maar mij kunnen ze niets bewijzen. Ik heb de zender uit elkaar gehaald en de kapot geslagen onderdelen in de kali gegooid. Ik ging iedere middag met mijn zoontje langs de kali wandelen.'

'U bent ter dood veroordeeld,' schreeuwde de Japanse kapitein haar toe.

Hij wierp zijn revolver op tafel en trok zijn zwaard.

'Op welke manier zullen wij u terecht stellen, u mag zelf kiezen, revolver of zwaard.' En toen ze niet antwoordde, ze was meer verbaasd dan bang op dat moment, had hij haar achter haren omhoog getrokken en het plat van zijn zwaard in de hals gelegd. Het voelde ijzig koud aan en vanuit die smalle streep drong de koude haar lichaam binnen.

'Toen drong hem de doodskou in het lijf.' Het was een regel uit een gedicht, maar zij wist niet meer van wie. Het is niet waar, dacht ze, hij speelt comedie, dat behoort bij de zenuwbehandeling. Er gaat niets gebeuren!

Ze was niet bang en kon helder denken, het was de koude van het metaal die tot het ruggemerg doordrong en vandaar uit terugkaatste, die haar beven deed. Hij streek het zwaard langs haar achterhoofd naar boven en trok het toen terug, het losjes in de hand houdende.

‘Zij is nog niet geschoren,’ zei hij tegen de luitenant. ‘Zo kan ik haar hoofd niet afslaan. Morgen maar. Dan haal ik haar op om naar Bogor te gaan. Het is hier toch eigenlijk te lastig, in Bogor is alles daarvoor ingericht.’

Hij komt niet, had zij gedacht. Dit is een rechtszaak in onderzoek, er is nog geen vonnis gesproken. Maar hij kwam wel, in een open lichtgele wagen met rode bekleding, die naar nieuw leer rook. Zij moest naast hem komen zitten, hij stuurde zelf. Zij reden in de richting van Bogor. Comedie, dacht zij, comedie. Zij had niet meer gebeefd, maar krampachtig rechtop gezeten, met een starre glimlach. Na tien minuten was hij toen een zijweg ingeslagen, toen wist ze dat zij terugkeerden.

Hij stopte bij de wacht.

‘Ik wil u morgen nog weer een kans geven. Wij zullen u verhoren en dan moet u de waarheid spreken.’

Zij stond naast de wagen en hij stak zijn arm uit en legde zijn vingers tussen twee halswervels. ‘Pas op, hier komt de snee,’ had hij gezegd.

De zon scheen, het was een warme dag, maar zijn vingers waren even koud als zijn zwaard.

De dokter trok zijn hand terug. ‘Voor die röntgenfoto hoeven wij haar haar niet af te scheren,’ zei hij.

‘Heeft u alles klaar zuster, dan puncteren wij eerst.’ Zij hadden haar op de tafel gezet, in dagen had zij niet rechtop gezeten, het maakte haar duizelig en nog onzekerder. De contouren van de dingen verschoven, maar de stemmen bleven duidelijk en dichtbij. Zij voelde zijn vingers tussen de wervels zoeken, maar lager, veel lager dan toen.

‘Buig wat meer naar voren,’ beval hij en zij gehoorzaamde.

Ze hoorde de stoot van de naald door het kraakbeen en het was of ze pas veel later de pijn voelde, die zich van de top van de schedel uit begon te verspreiden, door duizend kleine cellen heen siepelend als water door druipsteen. Ze zat onbewegelijk, van kruin tot heup verstard in een ijzige koude. Ze wist waar ze was, ze kende de dokter en de assistente, wanneer men er haar naar gevraagd had, had ze zonder haperen hun namen kunnen noemen. Ze wist wat er met haar gebeurde en waarom het gebeurde en toch werden haar reacties slechts indirect daardoor bepaald.

‘Voelt u nog niets?’, vroeg de dokter.

‘Neen,’ antwoordde ze vaag.

‘Nee,’ herhaalde hij en het was de verwondering in zijn stem, die haar hielp de enorme inspanning op te brengen tegen die andere krachten in te antwoorden.

‘Ja, nu wel.’ Dit maal sprak ze rustig en duidelijk. Een ogenblik maar duurde deze helderheid, want toen de pijn in volle hevigheid begon door te stromen zei ze enkele malen: ‘Het is verschrikkelijk, verschrikkelijk.’ Stamelend, niet om de pijn, maar om de onwaardigheid van deze bekentenis.

De jager met zijn schietgeweer

Breed, wijd en open is de rede van Makasar, een der schoonste van Indonesië. Honderden zeilprauwen liggen daar, het achterschip hoog opgebouwd als het kasteel van een oude Oostindiëvaarder, geverfd in felle kleuren met veel blauw, geel en rood, de zeilen als wolken zo wit of roodbruin als de aarde, dicht op elkaar in de veel te kleine prauwenhaven. Links en rechts van dit kleurige centrum zijn de kustvaarders en oceaanstomers gemeerd, van staal gebouwd en door motoren gedreven, de een achter de ander in twee lange, blinkende, machtige lijnen. Dit alles dan gezien onder het licht van een hoge zon, brandend boven een blauwe zee, waarin tientallen groene eilandjes verspreid liggen, door enkele vissersfamilies bewoond, onbewoond de meeste, en tegen de achtergrond van een ruim gebouwde stad, met brede wegen onder hoge bomen, een kleine witte vuurtoren en de donkere daken van een oud fort en verder weg, een doffer en donkerder blauw tegen het helle blauw van de hemel, ver, heel ver, de bergen van centraal Celebes.

Maar die middag was de charme van Makasar uitgewist door tien uren onafgebroken neerstromende regen, die de modder uit de bodem omhoog

sloeg, het uitzicht tot enkele meters inkortte, de zon verduisterde en de golven grauw maakte als van een koude noordelijke zee.

De Karaton zou die middag om half zes uitvaren en tegen vier uur, veel te vroeg, naar mijn vriend en gastheer mopperend beweerd had, reden we het havenkwartier binnen en laadden de bagage uit in een douanekantoor dat reeds geheel verlaten leek.

Geen schip zou die dag meer van hier vertrekken. En de Karaton met bestemming Ambon? We moesten bij de andere haven zijn, tien minuten verder en ook daar sloot de douane om vier uur. Anderhalf uur te vroeg, waren we toch nog te laat. Ik snauwde mijn vriend af die van het soort is dat zich niet laat afsnauwen en we zouden zeker ruzie gekregen hebben, als niet een paar druipnatte koelies, die opeens ergens vandaan gekomen waren, het probleem hadden opgelost door de bagage weer in zijn auto te laden en er zelf bij te kruipen. We reden in de stromende regen langs eindeloze dichte loodsen en verlaten opslagplaatsen, langs kades waar niemand meer werkte omdat de regen de overhand had over de menselijke bedrijvigheid. Mijn wanhoop vertederde zelfs de ambtenaren van de douane. Hoewel reeds na diensttijd, schreven zij toch de geheimtekens van hun ac-

koord op mijn koffers en de koelies en mijn boze vriend Jos zorgden voor de rest. Ook het weer werkte enigszins mee. Toen ik de kade betrad waren de stortbuien overgegaan in een motregen, die bij ons grimis genoemd wordt en als regen en bagatelle wordt genomen. Onder bij de valreep stond een bruine, magere man in khakihemd en broek en op blote voeten, hij kwam mij vaag bekend voor. Ik was halverwege de trap toen een stem achter mij zei: 'Ja, in dit oude pakje herkent ze me natuurlijk niet meer.' Toen ik mij omdraaide stak hij zijn rechterhand naar mij uit, waarmee hij een paar dode meliwis vasthield.

'Deze keer heb ik geen herten maar eenden voor u geschoten,' zei hij. Toen herkende ik hem, hoewel ik mij zijn naam niet meer kon herinneren. Hij was de jagende eerste stuurman van de Pijnacker, die altijd een dag voor aankomst van de boot op Namlea een telegram zond, zodat mijn man drijvers en honden bij elkaar kon zoeken en de grote prauw gereed maken voor een tocht naar ons jachtterrein aan de overzijde van de baai. De motor van de K.P.M. bracht eerst de laadboten naar de wal en pikte dan onze prauw op, want de boot lag niet langer dan drie of vier uur op Namlea, wat een korte tijd is voor een grote drijfjacht. Een enkele maal kwamen zij tijdig genoeg terug om voor

het vertrek van de boot aan ons strand onder de grote ketapangboom thee te drinken en jachtverhalen te vertellen, maar meestal moest een wanhopige vierde met lange stoten op de stoomfluit de eerste stuurman uit de heuvels van Batuboi terugroepen naar boord. De Pijnacker lag dan al voor stoom, de laatste sloepen reeds opgehesen en alles voor vertrek gereed. 's Avonds en nog wel drie dagen daarna aten wij vlees, wat een verheugende menu-wisseling is op een plaats waar men van de visvangst leeft en eens in de maand geslacht wordt. Hoewel ik hem nauwelijks kende had ik niets dan aangename herinneringen aan hem.

‘Hoe maakt u het stuurman?’, zei ik.

‘Kapitein,’ antwoordde hij, ‘sinds een jaar kapitein. Morgen zult u mij wel zien met de mooie krul op mijn mouw. Vanavond ben ik te moe. Als ik het schip naar buiten gebracht heb, kruip ik dadelijk in mijn couchette.’

Hij reikte de eenden aan de hofmeester. ‘Klaar laten maken voor de lunch, morgen. Mevrouw eet bij mij.’ Toen ging hij door naar boven.

Jos kwam uit de zijgang. ‘Je bagage zit in je hut,’ zei hij. ‘Je boft niet dat je met die kapitein reist. Een wilde vent en een echte koloniale diehard. Wees voorzichtig met hem, praat vooral niet over Indonesische politiek. Jullie krijgen nog slaande

ruzie.’ Ik lachte. ‘Een beetje primitieve kerel, maar dat is juist wel aardig. Ik ken hem al jaren, maar ik heb nog nooit ruzie met hem gehad. Een groot jager en een oude jachtvriend van mijn man.’

Achteraf was ik toch blij dat Jos mij gewaarschuwd had, want hoewel niet au serieux genomen, hadden zijn woorden mij toch voorbereid. Toen de aanval kwam - en die kwam reeds de volgende dag en met het grofste geschut - kon ik mijn houding bepalen die ik, onvoorbereid en onverhoeds aangevallen, zonder zijn waarschuwing zeker niet had kunnen vinden.

We waren toen al in volle zee, ik hing over de railing en probeerde in de vele nuances blauw van een licht bewolkte morgenhemel de laatste schaduw van de bergen van Celebes te onderscheiden. Onverwachts stond hij naast me. Hij was met de chieft, een grote blonde Hollander, stelde mij aan hem voor en zei daarna onmiddellijk zonder enige overgang of aanleiding: ‘Vindt u ook niet mevrouw, dat we al die merdeka-roepers uit moeten roeien? U bent het toch zeker met me eens dat doodmaken de enige oplossing is.’

Zijn smal, donker gezicht had de krampachtige, op één doel geconcentreerde gespannenheid van de bezetene. Zo moest hij er uit gezien hebben op

jacht, als hij zijn kogel in een hoog opspringende zestakker schoot. ‘Hij is een bezeten jager,’ had mijn man eens gezegd.

Ik hield een ogenblik mijn adem in, de chieft keek verlegen en gechoqueerd. Toen antwoordde ik op dezelfde toon: ‘Maar dat kan toch nooit afdoende zijn, kapitein; het merdeka-geroep is niet een plaatselijk Indonesisch verschijnsel, heel Azië schreeuwt het uit. U gaat niet ver genoeg. Als u het op die manier wilt oplossen, moet u heel Azië uitmoorden.’ Ik zag aan het gezicht van de chieft dat hij mij begreep, maar de kapitein antwoordde niet dadelijk. Enkele ogenblikken bleven wij zo staan, zonder iets te zeggen. Toen zag ik dat de spanning uit zijn gezicht begon weg te trekken, afgezwakt door een onzekerheid die, door mijn woorden geprikkeld, begon op te komen. Hij zei bijna vriendelijk: ‘Ik wil er graag eens met u over komen praten mevrouw, maar momenteel moet ik verder. Over een uurtje ben ik klaar, mag ik u dan uitnodigen om bij mij op de brug wat te komen drinken.’ Nog nooit was een uitnodiging mij zo onwelkom geweest.

De kapitein ontving mij op zijn eigen dek, dat zich naast zijn hut en de kaartenkamer bevond en zich tot de brug uitstrekte. Eigenlijk was het niet

ongenoegelijk al de herinneringen op te halen met een man die ons gekend had in de tijd toen we nog rijk aan land en arm aan geld waren, jong, enthousiast en boordevol plannen.

Later, toen het tijd werd voor een borrel, kwamen de chieft en de eerste stuurman ook boven. De kapitein voerde het woord. Hij vertelde hoe wij daar gewoond hadden, in ons huis aan de baai en hoe we onze rivier opvoeren om herten en zwijnen te jagen in onze heuvels. Dat wij daar ook kajuputiholie stookten en klappertuinen aanlegden, moest hem beslist minder opgevallen zijn; die kleine details werden tamelijk door hem verwaarloosd. Wel memoreerde hij dat ik daar twee boeken schreef, maar ik kreeg niet de indruk dat hij ze gelezen had, misschien wel gekocht maar niet gelezen, zo'n soort man was hij. Verscheidene malen moest ik hem corrigeren, als hij in zijn bewondering van wat hij onze moed en wilskracht noemde, al te veel overdreef. Het was een heel bijzondere sensatie naar het verhaal van mijn eigen leven te luisteren, zoals het vervormd werd door een bewonderaar die tegelijkertijd toch zó oprecht was in zijn verkeerde voorstelling van zaken, dat men het hem niet alleen geen ogenblik kwalijk kon nemen, maar zelfs geneigd was toe te geven aan een gevoel van vertedering.

‘Hoe vindt u het om voorgoed weg te gaan?’ vroeg hij opeens.

‘Voor goed weg, maar ik ga niet weg.’

‘Straks, na de soevereiniteitsoverdracht, want u behoort natuurlijk niet tot de mensen die leven kunnen onder een regering van inlanders.’

‘Wij zijn van plan de Indonesische nationaliteit aan te vragen,’ antwoordde ik.

‘U en uw man willen inlander worden?’

‘Neen, Indonesiër.’

‘Ik zou dat niet kunnen.’

‘Dat is mij ook al opgevallen,’ antwoordde ik, waarop de chieft begon te lachen.

De jongen kwam om de tafel te dekken; de kapitein at zelden bij de passagiers aan tafel, omdat hij geen aardappeleter was, naar hij zei.

Hij was opvallend rusteloos, ging enkele malen naar de man aan het roer kijken, liep de kaartenkamer in kwam onmiddellijk daarna weer naar buiten om de jongen te roepen de glazen bij te vullen. Zelf dronk hij niet. ‘Niet omdat ik principes heb, maar ik vind het niet lekker,’ had hij zich gehaast te zeggen.

Nerveus, ongedurig en rusteloos, zo had ik hem altijd gekend, op die enkele keren na, na afloop van een grote drijfjacht, als er tijd overbleef voor thee en napraten onder de ketapangboom aan het

strand van onze baai. Die keren was hij heel anders geweest, rustiger, maar vooral natuurlijker, geheel ontspannen en een beetje sloom. De jacht kalmeert hem, had ik eens tegen mijn man gezegd, hij is pas zichzelf als hij drie herten heeft geschoten, doodop is, vuil, bezweet en heel erg moe.

Toen het aan dek heel erg warm begon te worden - de zon drong de schaduw terug tot een smalle streep langs de wand - nodigde de kapitein ons in zijn hut. Het was een zeer ruime hut met aan een zijde de couchette en aan de andere kant een zithoek, een lange vaste bank, en een lage tafel met enkele rieten stoelen, waarop een aantal geweren nonchalant waren neergesmeten.

Hoewel ik wist dat hij op de verschillende eilanden geregeld jaagde, deden die geweren mij op dat moment heel onplezierig aan.

‘Zijn ze geladen?’, vroeg ik.

‘Natuurlijk zijn ze geladen. Bent u de vrouw van een jager? U was thuis toch ook niet bang voor een geladen geweer.’ Voor het eerst hoorde ik een verandering in zijn stem.

‘Mijn man heeft mij geleerd nooit een jachtgeweer geladen op te bergen,’ zei ik stijfjes.

Hij nam een van de geweren op.

‘Bij mij zijn ze altijd geladen. Tenslotte weet ik

niet hoeveel merdeka-roepers ik onder mijn bemanning heb.’

Toen eerst merkte ik dat zijn stem veranderd was, hoger, snijdender en onaangener. ‘Rekent u mij daar ook toe?’, vroeg ik. Hij antwoordde niet. Misschien had hij het niet gehoord, want hij stond alweer buiten op het zonnige dek en hield een geweer in de aanslag. Nadat hij een stap naar voren had gedaan, hoorden we de eerste schoten.

Ik draaide me om naar de chief en zei: ‘Hij is gek geworden.’ Die haalde de schouders op. ‘Dat is zijn normale toestand,’ antwoordde hij.

Ik was gaan zitten, maar ging nu weer staan en luisterde naar de schoten met een grote beklemming. Ik kon zijn gezicht niet zien, maar de beweging van zijn rug en zijn schouders verrieden de onnatuurlijke gespannenheid die ik die morgen reeds eerder had opgemerkt.

‘Blijft u maar rustig zitten,’ zei de eerste stuurman, ‘het is een repeiteergeweer met twaalf schoten, meestal schiet hij het hele magazijn leeg.’ Hij schoot het magazijn leeg en kwam daarna binnen om een ander geweer uit te zoeken. ‘Allemaal raak,’ zei hij, ‘komt u kijken mevrouw?’ Ik moest mee naar het dek. Hij wees naar een stang van de antennemast. ‘Ze ketsten,’ zei hij, ‘maar u kunt de strepen zien in de verf.’ De chief was ook naar

buiten gekomen. Hij duwde hem zijn geweer in de hand.

‘Nu is het jouw beurt.’

De andere nam het geweer en vuurde een aantal schoten de zee in.

‘Je kunt niet schieten,’ zei de kapitein, ‘maar misschien doe je het expres. Jullie aardappeleters willen niet vechten.’

Een ogenblik zag ik zijn gezicht opnieuw verminkt door die ziekelijke gespannenheid. Hij nam de chieft het geweer uit de handen en begon opnieuw zijn zinloos, eenzaam gevecht.

Ik ging zitten, de anderen waren al gezeten, wij zeiden niets tegen elkaar. Boven aan de trap verscheen de muts van de jongen, die niet hoger kwam; waarschijnlijk bleef hij wachten tot zijn kapitein uitgeschoten zou zijn. Even later kwam die binnen, hij zag er moe en bezweet uit, maar de spanning was weg uit zijn ogen.

Toen de gong voor de lunch luidde, gingen de stuurman en de chieft naar beneden. Het liefst was ik ook met ze mee gegaan om gezamenlijk bij de passagiers te eten. De jongen schikte de gerechten op tafel en schonk ijswater in de glazen. Het was duidelijk dat de schoten op hem geen indruk hadden gemaakt, waarschijnlijk was hij er al aan ge-

wend en nam ze niet au serieux. Ook de chieft en de stuurman hadden de zaak nauwelijks ernstig genomen, wel zichtbaar onaangenaam.

Zo op het eerste gezicht leek de kapitein weer geheel normaal, alleen onzekerder, of hij niet goed zien kon en zijn bewegingen niet helemaal onder controle had. Bij het opscheppen van de sajur morste hij een beetje. Hij praatte ook langzamer als een doodmoe en totaal uitgeput man. Overigens praatten we niet veel, onderhielden met moeite een correct beleefdheidsgesprek, in toon gelijk aan dat soort van vrijwel onpersoonlijke conversatie die totaal vreemden, die toevallig samen aan een tafel eten, met elkaar onderhouden. Op deze manier hadden wij nooit met elkaar gesproken en we waren er beiden niet erg handig in, maar in deze situatie was het de enige houding waarop we terug konden vallen.

Die avond, nog tamelijk laat, de meeste passagiers waren toen al naar bed en ik zat alleen op het achterdek te lezen, kwam hij bij me zitten.

‘Ik zou u een bekentenis willen doen,’ zei hij, ‘weet u dat ik u en uw man altijd bewonderd heb.’ Ik lachte en zei: ‘Dat heb ik begrepen toen u zo enthousiast over ons leven vertelde.’

‘Ik heb u beiden gerespecteerd en bewonderd, omdat u als Indo's kon wat de Hollanders kun-

nen, een land ontginnen, leven in harde omstandigheden, een bestaan opbouwen uit het niets. U presteerde hetzelfde wat de Hollanders presteerden, dat heb ik van mezelf ook altijd geëist. Op welk schip heeft u ooit met een Indo-kapitein gevaren? In het leger vind je ze en bij het bestuur als allerlei soort ambtenaren, als planters soms, maar niet op de brug van een schip. Schipper naast God, dat is de oude Hollandse zeemansterm die de status aangeeft van de kapitein op zijn schip. Schipper naast God wilde ik worden toen ik een jaar of zestien was. Al die traditionele Indo-beroepen heb ik verworpen, ik wilde zeeman worden om te bewijzen dat ik kon wat een Hollander kan. Nu vaar ik een jaar als kapitein en ze willen me weg hebben. Ze zeggen dat ik niet deug voor de nieuwe verhoudingen, dat ik me niet kan aanpassen. Ik wens me niet aan te passen, ik wil geen aap-wat-heb-je-mooie-jongen spelen tegenover die zwarte kerels, die slome indolente Aziaten met hun stomme zwarte smoelen. Het blanke ras is superieur, dat hebben de Hollanders hier driehonderd jaar lang bewezen, maar nu willen zij niet meer vechten. Misschien zit het hem daar in. Ze zijn zo superieur dat ze niet meer vechten kunnen.’

Zijn stem sloeg weer hoog en schel uit. Dit was geen gesprek meer, maar een reeks onsamenhan-

gende kreten van pijn en verbijstering, uitgeschreeuwd door een geteisterd, radeloos, verbitterd man.

‘Ze vinden me gek en soms lachen ze om me. U vindt mij ook gek, maar u heeft er nog niet om gelachen.’

‘Waarom antwoordt u mij niet?’, schreeuwde hij mij toe.

Dit keer was ik het doel, dat éne doel waarop zijn bezeten ogen zich richtten. Ik moest antwoorden maar wat antwoordt men, als men zeker weet dat de terminologie, waarvan men gewoon is zich te bedienen, niet verstaan zal worden?

‘Waarom antwoordt u mij niet?’, hoorde ik hem weer zeggen, of misschien hoorde ik hem niet, had hij niet opnieuw de vraag herhaald, maar resoneerde deze nog steeds in mijn oren.

Toen ging ik over in zijn eigen primitieve terminologie en zei: ‘Wat hebt u tegen die zwarten, kapitein, u bent toch zelf ook zwart?’

Zo verstond hij het. Zijn antwoord schokte mij als een explosie. Hij vatte het vel van zijn onderarm tussen duim en wijsvinger en schreeuwde, maar niet naar mij, met het hoofd ver naar achter geworpen het heelal toekrijgend: ‘Dit zwarte vel, mijn eigen vel dat ik zou willen afscheuren. Het is de Aziaat in mijzelf die ik haat.’

Verhaal van een toeschouwer

In memoriam Ida Nasution

Hermans en ik hoorden tot hetzelfde transport krijgsgevangenen, dat van Changi-jail naar de Meklong reisden in beestenwagens, als vee, eenmaal per dag gevoederd en gelaafd. Daar liep ik een maand later mijn eerste malaria op, maar Hirosha, de commandant van het werkkamp, onderscheidde de gevangenen alleen in levenden en doden. De doden werden begraven, de levenden trokken iedere dag naar het werk.

Ik werd van de houthakkers overgeplaatst naar de theekokers, al het water was daar geïnfecteerd. Alleen de zwaar-zieken werden met dat lichte corvee belast. Ik werkte met Kleijders en Everling, die in dat kamp gestorven zijn. Hermans hakte hout met een grote ploeg voor het bruggehoofd. Hij bracht ons tussen het werk door afval, zodat wij zelf niet hoefden te sprokkelen en bij het vuur konden blijven liggen. Dat was mijn eerste contact met hem. Hij maakte toen geen bijzondere indruk op mij, hoewel zijn daad in een gemeenschap van gevangenen, die onvoldoende gevoed en overwerkt in uiterste lichaamsnood verkeerden, uitzonderlijk en opvallend was. De ene vriend hielp de andere vriend en soms dat zelfs niet, voor

het wegdragen van de doden werden aparte corveeërs aangewezen. Men liep als regel niet voor een onbekende het risico van een Japanse aframmeling.

Meer dan duizend dagen hebben wij in krijgsgevangenschap doorgebracht en zij zijn voorbij gegaan, evenals de tienduizend andere dagen daarvoor. Honger en oververmoeidheid, regens en uit puttende hitte, hoop op een spoedig einde en de vrees dat voor onszelf dat einde te laat zou komen, dat zijn de eentonige herinneringen aan die jaren. Daaruit tevoorschijn springen enkele dagen en gebeurtenissen afzonderlijk en meer onderscheiden, waarvan de gedachten en gevoelens bij herdenking opnieuw in opwinding beleefd worden. De avonden, voor wij op transport gingen, de transporten zelf, de eerste reliefvliegtuigen na de capitulatie en de nacht, bijna een jaar eerder, toen Nongpladuk-kamp gebombardeerd werd en de morgen erna, toen wij niet naar ons gewone werk trokken maar graven dolven voor onze doden.

Apart daarvan en scherp belicht, staat in mijn herinnering die middag, toen Hirosha in een boom boven de Meklong de uit een ander kamp ontsnapte Tamil ontdekte, zesmaal schoot en zesmaal miste en daarna Hermans beval de boom om te hakken, die half over de rivier hing, twintig meter er boven.

Hermans maakte een gebaar met de hand omhoog waar, om een tak geslingerd, de Tamil hing.

‘Tamil itu bukan binatang,’ zei hij tegen de commandant die jaren op Java gewoond had. Hirosha sloeg hem met een rottan dwars over de mond, toen greep hij zelf de bijl en velen van ons dachten dat hij op Hermans zou inslaan, maar hij draaide zich een kwart slag om en hakte in de boom. Het was een ranke boom met dunne stam en volle bladerkroon. De Tamil die stil was gebleven, ook toen geschoten werd, schreeuwde op het moment dat de boom wankelde, alsof hij zich op dat ogenblik pas realiseerde waar hij aan toe was. Hij schreeuwde opnieuw toen de boom de kali insloeg. Verscheidene van ons hebben toen meegeschreeuwd, alsof zij zich op dit moment realiseerden waar zijzelf aan toe waren.

Nog in dezelfde maand kwam dat deel van de weg klaar en werden wij naar Nongpladuk gezonden. Het was ons daar toegestaan om ziek te zijn, ik kreeg kinine en genas voorlopig van de malaria. Nongpladuk was een basiskamp in Centraal Siam. Wij lagen er met tienduizenden, Amerikanen, Australiers, Engelsen en Hollanders. Hermans zag ik weinig, hij zat veel tussen de Amerikanen, maar in Kuje kwamen wij weer bij elkaar. Het was daar een klein kamp van vijfhonderd gevangenen, hoog

in de bergen, aan een kleine zijrivier van de Meklong. Wij werkten er aan een smalspoorbaan en kaptten brandhout voor de locomotieven van de Thailand-Burmaspoorweg, die wij zelf hadden aangelegd. Driemaal in de week hoorden wij het fluitje van de Soerabaia-express en zagen wij de bekende locomotieven en wagons voorbij trekken, met Indonesisch bedieningspersoneel gezamenlijk naar Siam overgebracht.

Kuje was een boskamp, uiterst primitief van behuizing en slecht van voeding, rijst met zout, drie maal per dag en volop malaria. Ik was bij dezelfde ploeg houthakkers ingedeeld als Hermans, iedere morgen trokken wij onder zijn leiding het bos in om hout te kappen. De Jappen bleven meestal bij de spoorbaan achter. Hun afwezigheid gaf ons een gevoel van vrijheid dat ontspannend werkte. Het gaf ook gelegenheid om ons bijvoeding te verschaffen. Ook daarvan had Hermans de leiding hij kende alle eetbare planten, varens, vruchten en bladsoorten. De tweede maand kreeg ik opnieuw een malaria-aanval, die Hermans bestreed door mij aftreksels van pule-bast en putrowale te geven, die een koortswerende invloed hebben, de malaria niet genezen, maar de temperatuur laag houden.

In mijn herinnering is die tijd in Kuje de beste ge-

weest van onze gevangenschap, ondanks koorts, slechte voeding en rillende koude nachten. Wij werkten tot onze taak af was en lieten de zieken in de varens liggen. Soms spoorden wij wild, meestal zonder veel resultaat, wel doodden wij een enkele maal een paar vogels en vonden eieren. Hermans was een bekwaam jager, hij kende het spoor van alle dieren, zijn ogen lazen de tekens van de grond en van de bomen.

Hij hoorde thuis op een van de Papoeese eilanden. Zijn vader stamde van een Ternataanse Indo-familie, die een geheel eiland in erfpacht had, zijn moeder was een Amerikaanse, maar in Hongkong geboren. Zelf bezocht hij een paar jaar een der scholen van de Amerikaanse missie. Toen hij weer thuis kwam trouwde hij met een der Ternataanse nichtjes. Hij had een zoon van haar. Met hem jagend en hakkend hoorde ik veel over zijn vroeger leven, een patriarchaal bestaan, half hereboer en half feodaal vorst. Hij vertelde over zijn jachten, maar ook over de moeilijkheden met zijn rubberontginning, zijn zorgen over de klapperaanplant, nog door zijn vader ontgonnen en zijn eigen mislukte proefnemingen met katoen en koffie. Als werkvolk gebruikte hij de Papoea's van het eiland zelf, al twee generaties lang op een of andere manier tot de familie behorend. Werkend zij aan zij,

door hem verzorgd in koortsaanvallen, leerde ik hem kennen, hoewel hij zelden direct over zichzelf vertelde, omdat het voortdurend naspeuren van gevoelens en motieven, waar wij gespleten en overbewuste intellectuelen ons mee afmatten, hem onbekend was.

Hij was een eenvoudig en ongecompliceerd mens, goedlachs als een kind, bijna argeloos en tegelijkertijd een man met een natuurlijke autoriteit. Hij was gewend om leiding te geven aan zijn Papoeese koelies daar, en wij, hulpeloze, uit ons milieu gerukte stadsmensen, overgeleverd aan omstandigheden waar wij uit aanleg en gewoonte niet tegen bestand waren, accepteerden zijn autoriteit. Als hongerige en overwerkte gevangenen leek mij zijn leven zinvol in zichzelf, het bestaan van een boer, die met inspanning van lichaam en geest de aarde dwong tot een rijkere oogst, een jager die het schadelijke wild doodde uit verweer en het onschadelijke tot voedsel voor zichzelf en zijn mensen. Op zijn afgelegen eiland, aan de rand van de wereld, werkend tussen primitieve mensen was hij menselijk en werelds gebleven. Een wereldsheid waar ik, zwervend door de bevolkte centra der aarde, nooit aan toe was gekomen, omdat ik een vreemdeling ben en hij een mens was en een gelijke, van Amerikanen en Papoea's. Zelfs de

Jappen schenen deze menselijkheid op een of andere manier geaccepteerd te hebben. Hirosha sloeg hem over zijn mond en daar bleef het bij, ieder ander van ons zou met de Tamil de kali ingeslagen zijn.

Na Kuje werden wij elk naar een ander kamp gestuurd, ik naar Tamuan en hij naar Takenun. Twee jaar na de bevrijding werden onze zieke lichamen opnieuw zij aan zij gelegd in het hospitaal van een kleine binnenplaats in West Java. Gedurende de kampjaren had ik hem benijd omdat hij in staat was het leven van gevangene, waaraan ik geestelijk en lichamelijk dreigde tenonder te gaan, als een gering ongemak, bijna achteloos te verduren. Daar in die kleine witte kamer werd mij geopenbaard dat niet mijn leven, maar het zijne door deze oorlog en haar nakomende rampen werd geraserd. Ik was bij kennissen gelogeed, toen een malaria-aanval, de tweede dag gecombineerd met een zware bacillaire dysenterie, mijn opname in een hospitaal noodzakelijk had gemaakt.

Het ziekenhuis lag aan de aloon-aloon, tegenover de missigit en naast het Hoofdbureau van Politie. Het was een oud indisch huis, een eind van de weg af gelegen in een grote tuin, die naar achteren doorliep tot de hoge muren van de gevangenis. Ik werd naar een kamer in een der zijvleugels ge-

bracht, daar vond ik Hermans terug met dysenterie en malaria als ik zelf.

Hij sliep toen ik binnengedragen werd en bleef doorslapen. Ik herkende hem onmiddellijk, hoewel zijn gezicht valer was geworden en zijn haar grijzer, schuin naar achteren gekamd, maar boven het sterk hellende voorhoofd bol staand als de wiek van een grijze duif. Na de klap van Hirosha was zijn linkermondhoek scheef gegroeid, maar het lidteken had zijn uiterlijk niet geschonden. Hij sliep op zijn rug, zoals vroeger, het hoofd een weinig zijwaarts gebogen. De meeste mensen veranderen in hun slaap, misschien krijgen zij dan pas hun eigen gelaat, maar Hermans' gezicht bleef hetzelfde, eenvoudig en trouwhartig, ook met gesloten ogen. De eerste dag praatten wij nauwelijks. We waren beiden te ziek om ons met elkaar te bemoeien. Wij werden door twee Rodekruiszusters verpleegd, die khaki-uniformen droegen en pas uit Holland waren gekomen. De oudste was fors en moederlijk, de jongste had krullerig haar en gichelde. Het was de warmste maand van een zeer droge Oostmoesson. Wij lagen stinkend en zwetend in een onberispelijk witte kamer, in een onbarmhartig schel licht, dat tussen de gekalkte muren heen en weer kaatste en door een grauwe kree, buiten de kamer, niet voldoende getemperd werd.

Sulfas en slappe thee, vierentwintig uur lang, leverden zelfs niet voldoende energie voor enkele persoonlijke vragen. Het duurde tot de derde dag voor wij onze slapte en het oorsuizen van de kinine konden forceren.

Ik hoorde toen, dat Hermans na zijn terugkeer op Java nog een half jaar onder dienst had moeten blijven en nu hier buiten de stad een kleine rubber-tuin beheerde voor de Chinese eigenaar. Hij gaf mij deze informatie over zichzelf in enkele zakelijke korte zinnen zonder gevoelsdetails.

Na een poos vroeg ik hem: ‘Ga je niet terug naar je eiland?’

‘Voorlopig niet, de verbindingen zijn nog slecht.’

‘En je vrouw?’

‘Die is er niet meer.’

Hiermee waren de losse vragen, die nauwelijks een gesprek vormden, afgelopen. Teveel mannen vonden na de oorlog hun vrouwen niet terug op de plaats waar zij hen verwachtten. Ik had de moed niet om verder te vragen en Hermans zweeg. Een uur later kwam de koorts van de malaria opnieuw opzetten en liet mij alleen met mijzelf.

Diezelfde middag werd een nieuwe patiënt binnengebracht en in het lege bed gelegd, dat in de nis tussen deur en kast stond, haaks op de onzen. Hij was een donkere Indo, jong nog, met een ma-

ger puistachtig gezicht. De puisten liepen door tot in de hals, die iets vogelachtigs had.

Hermans' rustige gezicht kreeg een sterkere expressie.

‘Ken je hem?’, fluisterde ik, terwijl de zusters met de nieuweling bezig waren.

‘Hij heet Etty,’ antwoordde hij alleen.

Toen Hermans en ik het acute stadium achter ons hadden mochten wij 's middags in de tuin komen. Onze stoelen werden op het grote grasveld gezet, dat tot de hoge witte muur van de gevangenis doorliep. Het gras was verdord tot een lichte hooikleur en door de droge bruine klei van de grond donker overstoven. We lagen onder een grote flamboyant, een boom nog zonder bladeren, maar met een dak van uitputtend rode bloesems. Deze overvloedige en alles verdringende bloei contrasteerde zo met de kale dorre tuin, dat het mij die eerste middag, duizelig en uitgeput van de korte wandeling neerliggend in dit rode licht, leek, of deze onbeheerste bloei de oorzaak was van de ontstellende dorheid, alsof alle vocht en sappen aan de aarde onttrokken in deze ene bloei waren overgegaan, ten koste van een duizendbloemige liefelijkheid. Daar onder die boom heeft Hermans mij over Etty verteld. En hoewel, wat ik diezelfde avond en de daaropvolgende morgen meemaakte

zich in onze kamer afspeelde, komt het mij nu na jaren toch voor, alsof dit gebeurd moet zijn in dat boze licht.

Het kan de tweede of derde dag geweest zijn, dat wij daar lagen, maar ik weet niet meer wat de oorzaak was, dat ik Hermans naar Etty vroeg. Wel herinner ik mij, dat er enige aarzeling in zijn stem was bij de beantwoording van de eerste inleidende vragen. Het verhaal dat daarna volgde was uitvoerig en levendig als de verhalen die hij mij vroeger verteld had, maar miste de landelijke en bijna idyllische achtergrond.

‘Ze hielden mij in Siam tot begin’ 46. We werden ondertussen opnieuw gedrild en daarna naar Bali gezonden. Ik bleef er maar een maand en werd toen naar Bandung overgeplaatst. Ik behoorde al tot de ouderen en dacht dat ik gauw gedemobiliseerd zou worden, maar waarschijnlijk hadden zij ieder mannetje nodig en Etty en ik werden als chauffeur en gids toegevoegd aan een troep van het K.L. ‘Ambonnezen’ werden wij door de Hollandse soldaten genoemd. Alles wat bruin was en aan de Hollandse kant stond noemden zij zo.

Etty moet zich daar tussen die Hollanders dood geërgerd hebben. Zij snuffelden als nieuwsgierige konijnen aan iedere kampongman en zij hielden urenlange gesprekken met iedereen die Hollands

sprak. De meesten hadden de pest aan hun baantje. Het waren vrijwilligers, die tegen de Jap hadden willen vechten en nu moeite hadden hun geweten een andere draai te geven. Zo waren zij tenminste in het begin, later toen er uit hun troep sneuvelden veranderden zij wel. Vooral nadat zij enkele vermiste kameraden dood hadden teruggevonden en hòè teruggevonden. Dat werkte net zo prompt als het openmaken van massagraven. Wij hadden bij een van de dessa's in het zuiden van Bandung gevochten en zeven gevangenen gemaakt. Een ervan was een Japanner in uniform en ook uiterlijk evident een Nip. We stopten ze zolang bij elkaar in een kamponghuis met een M.P. wacht er achter en er voor. Meestal werden in die tijd de Jappen ter plaatse doodgeschoten, de andere gevangenen moesten naar Bandung gebracht worden. Zo luidde tenminste het voorschrift, maar niet iedere commandant hield zich er aan. Toen de auto voorreed merkte ik, dat de Jap alleen nog maar zijn militaire broek aan had, de tuniek hadden zij aan een andere gegeven, zodat er nu ineens twee Jappen waren. Ik protesteerde en Etty gaf mij een grote bek, maar ik haalde de Hollandse luitenant erbij, die een fatsoenlijke vent was en de Jap weer liet aankleden en de pseudo-Jap mee naar Bandung stuurde.

‘Had Etty wat tegen die man?’, vroeg ik.

‘Dat geloof ik niet. Het zal wel ‘tida suka muka’ geweest zijn, zoals bij de Japanners. Je herinnert je zelf wel uit Siam, hoeveel krijgsgevangenen een blauw oog werd geslagen, omdat hun blauwe ogen de Jap niet aanstonden.

Etty werd kort daarop overgeplaatst, maar dat zal wel met deze zaak niets te maken hebben gehad. Ik heb hem in een jaar niet gezien en nu liggen we hier.

Toen wij weer binnen waren kwam Bellaarts langs op zijn avondronde. Hij was een onaangenaam man en moet dat voor de oorlog ook al geweest zijn. Hij had toen de naam van een knap dokter te zijn voor zijn patiënten en een knap geldverzamelaar voor zichzelf. Er zijn mensen die nog steeds geobsedeerd worden door hun kamptijd, door het lijden en het onrecht hen aangedaan, door de angst en de geestelijke druk van de gevangenschap, de meesten, maar velen ook door de vernedering, waar zij alleen maar een krampachtige meerwaardigheidshouding tegenover konden stellen. De door een gekleurd ras vernederde blanke, dat vreet nog steeds in velen door en Bellaarts was een van hen. Hij was klein en tener van gestalte, had gladde aangename manieren en een net iets te beschaafd accent. Die avond stond hij onder

de lamp met Etty's koortsstaat in zijn handen.

‘En met de andere jongelui gaat het goed. Morgenochtend ben ik iets later, eerst kruisjes uitdelen,’ zei hij met een gebaar naar de gevangenismuur.

Niemand antwoordde.

‘Wat bedoelt hij?’ vroeg ik aan Hermans toen hij weg was.

‘Ach dat is een van zijn lugubere geestigheden. Er zit een stel terdood-veroordeelden in de gevangenis, die zullen morgen geëxecuteerd worden en daar moet hij altijd bij zijn, om de plaats van hun hart op hun hemd met een kruisje aan te geven en later om te controleren of zij dood zijn.’ Iedere morgen om even vier uur werden wij door de beide zusters gewassen. De grootste was snel en zakelijk, de kleine onhandig en gichelig. Na afloop kregen wij thee en dan gingen de lichten weer uit.

Precies om zes uur knalden de schoten. ‘Bellaarts heeft de kruisjes uitgedeeld,’ dacht ik en voelde mijn hele lichaam sidderen. Etty's bed kraakte.

‘Nou gaan ze er aan,’ zei hij onzeker en uitdagend.

‘Hou je bek,’ antwoordde Hermans.

Ik draaide mij om. Het licht in de kamer was al grijs. Etty zat op de rand van zijn bed.

‘Blijf in je bed Etty,’ commandeerde Hermans.

‘Je hebt drie dagen lang met diarrhee en koorts gelegen.’

‘Ze moeten er allemaal aan,’ schreeuwde de jongen. ‘Al dat inlanderstuig!’

Zijn stem was vervormd van zwakte en opwinding.

‘En al die fijne ethische meneren, al die sloebers voor de machinegeweren, dan kunnen onze vrouwen weer veilig zijn.’

Ineens begon hij te huilen.

Hermans was uit zijn bed gekomen.

‘Raak mij niet aan,’ schreeuwde Etty, ‘Je bent er net zo een als zij.’

Ze stonden tegenover elkaar, Etty hield zich aan de rand van de wastafel vast.

‘Heb je wel eens een put opengemaakt, waar tien vrouwen en kinderen in vermoord waren. En voor ze dood waren! Weet jij wat er met ze gebeurd is voor zij dood waren?’

Hij zweeg een ogenblik en tegelijkertijd walmde de stank van de dysenterie door de kamer.

Hermans legde zijn hand op zijn schouder, maar Etty sloeg die weg.

‘Raak mij niet aan! Is jouw vrouw vermoord?’

‘Ja,’ zei Hermans.

Ik zat op de rand van mijn bed op het punt om er uit te komen, maar zijn antwoord sloeg mij achterover.

‘Je liegt vent,’ zei Etty, maar nu zonder kracht. Hij maakte een gebaar naar zijn broek, liet de wastafel los en tuimelde.

‘Kun je bellen,’ vroeg Hermans.

‘Nee,’ niet die Hollandse zuster, begon Etty te jammeren. ‘Ampun, ampun, niet die Hollandse zuster.’

We trokken zijn broek uit en wasten hem af en sloegen een handdoek als een sarong om hem heen. Hij zat op een stoel, groenachtig in zijn gezicht en mompelde wat. Hermans sloeg zijn arm onder zijn oksel.

‘Trek je bilspieren in en loop met kleine pasjes,’ commandeerde hij. ‘Sla je andere arm om mijn schouder.’

Ik steunde hem aan de andere kant. Het was een optocht van armzalige barmhartigen, mijn knie- en knikten, het licht flikkerde voor mijn ogen, hoewel de lamp onbewegelijk hing. Zo deden wij de vijf, zes passen tot zijn bed. ‘Ga nu maar heel stil op je zij liggen,’ zei Hermans en houd het in. Toen draaide hij het licht uit.

Toen het dag was begon Etty gebroken te huilen. Hij had alle controle over zichzelf verloren en snikte hardop. De zuster kwam binnen, stak het licht aan en ontdekte de rommel bij de wastafel. Zij vroeg een verklaring maar wij hielden ons sla-

pende. Zij ruimde de boel op, toen begon Etty luider te jammeren en wij roken opnieuw de stank van de dysenterie. Zij hielp hem handig en snel. Het was de grote.

‘Stil maar,’ zei ze en klopte hem op de schouders.

‘We zijn er immers voor, niemand zegt er wat van.’

Bellaarts kwam op zijn ochtendronde. Als hij een grap gemaakt had over de kruisjes was ik gaan schelden of huilen, maar hij keek niet naar ons om en voelde alleen Etty's pols. Hij kreeg ijs op zijn hoofd en een warmwaterzak op zijn buik. Ik had zware hoofdpijn en meende dat de malaria opnieuw kwam opzetten, maar het was erger dan koorts, een redeloze niet onder controle te houden angst.

De volgende morgen werd Etty weggehaald. Waarom wisten we niet. Ik herinner mij niet hoeveel middagen ik nog gelegen heb in het boze licht van die rode boom, zij aan zij naast Hermans, onze voeten in de richting van de gevangenis muur. Executies hebben er in die tijd niet meer plaats gehad, de verhalen die Hermans mij er deed schokten nauwelijks minder.

Op een middag begon hij onverwachts over zijn vrouw. Ik vermoedde wat er volgen zou en wist niet wat ik moest antwoorden, maar hij scheen

geen antwoord te verwachten. Hij deed het verhaal in vier, vijf stoten, met daar tussen in kortere en langere tussenpozen. als om op adem te komen. Ik herinner mij niet meer in welke woorden hij zich uitdrukte, alleen deze feiten.

Zij had in Djakarta in een kamp gezeten, de jongen was later naar een mannenkamp op Bandung overgebracht. Na de capitulatie was ze hem gaan halen en terwijl ze in Bandung zaten braken de eerste relletjes uit. Zonder te weten, wat er precies aan het gebeuren was reisden ze terug. De trein stopte aan elk station en pas 's avonds na het donker waren ze op Krawang aangekomen. Hun eten was op, de jongen wilde buiten wat gaan kopen, maar een oude Chinees, die naast hen zat, waarschuwde hem, dat dat voor hem gevaarlijk kon zijn omdat hij militaire kleren droeg. Toen was zij zelf gegaan en in handen gevallen van een langs de trein trekkende bende. Bijna op het zelfde moment was de trein doorgereden.

Terwijl hij vertelde en moeizaam vertelde omdat hij vertellen moest, staaide ik over mijn voeten heen naar de gevangensmuur. Wij hebben allemaal bepaalde woorden en bepaalde gebaren voor bepaalde gelegenheden in voorraad, maar de aangeleerde formule kon ik niet gebruiken en het spontane woord ontstond niet in mij.

Later vertelde hij hoe hij zich gevoeld had in Tamuan, toen de eerste geruchten van wat er in Indonesië gebeurde het kamp bereikten.

Hij zei: 'Ik was toen een van de weinigen, die er wat van begreep. Ik ben in Hongkong op school geweest en ik wist wat er hierin Azië al jaren gaande was. De trage stroom van de laatste veertig jaar is door de oorlog aan het bandjirren gegaan. Azië maakt zich vrij.'

Toen de eerste verhalen binnen lekten, heb ik geprobeerd om het onze mensen uit te leggen. Ze overschreeuwden mij. De Republiek was een Japans maaksel, Sukarno en zijn pemuda's Japanse moordenaars. Ik heb het tegengesproken. Toen kwam het bericht van de dood van mijn vrouw. Zij was een van de eerste slachtoffers. Die moord veranderde mijn houding niet, al viel ze daar op die afstand en in dat milieu moeilijk te verwerken. Ik heb er mijn onderscheidingsvermogen niet door verloren.

Toen ik pas uit Siam terug was heb ik een avond lang in een warong met een oude chauffeur zitten praten. Hij vertelde mij dat hij heel blij geweest was zijn vroegere tuan na de oorlog te ontmoeten, want die was altijd goed voor hem geweest. Maar toen zijn oude baas daarna op Sukarno was gaan schelden had hij hem geantwoord, dat het

Indonesische volk, nu eindelijk eens vrij moest zijn.

‘Ach,’ zei hij tegen mij, ‘eerst waren de Hollanders de baas en toen kregen we de Japanners. Wij hebben niet kunnen kiezen en niet kunnen vechten, wij zijn als handelswaar van de ene hand in de ander overgegaan.’

Later heeft op Bandung een politiemans mij een verhaal gedaan waardoor ik aan de woorden van die chauffeur moest denken. Het was een inspecteur die tijdens de oorlogsmaanden in Sukabumi gezeten had. Hij vertelde mij, dat de Jappen daar half maart waren gekomen en hij was bij de overdracht van de Politie-school tegenwoordig geweest. Misschien herinner jij je nog dat daar Hatta en Sjahrir geïnterneerd waren. Je kunt je voorstellen hoe die overdracht plaats had, zoveel wapenen, zoveel voorraden, die en die gebouwen. Aan het eind zei de commissaris van politie: ‘... dan hebben wij nog twee nationalistische leiders, wat moet daar mee?’

‘Ach, laat die maar vrij,’ zei de Jap.

Toen hij mij dat vertelde moest ik aan de woorden van die oude chauffeur denken, ‘wij zijn als handelswaar van de ene hand in de andere overgegaan.’

‘Eigenlijk was het leven in krijgsgevangenschap veel eenvoudiger,’ zei Hermans 'n paar dagen later.

‘Je leefde naar het einde toe en dat einde was de dood of de vrede. Als het je lukte om in leven te blijven en zelf heb ik altijd geloofd dat ik het halen zou, dan zou je weer teruggaan. Erge problemen had ik toen niet. De Jappen waren wreed. Je had medelijden met hun slachtoffers, maar hun wreedheid heeft mij om henzelf nooit geschokt. Ik kende ze niet en ik nam zonder meer aan, dat het bij hun systeem hoorde.’

‘Maar nu kom ik er niet zo makkelijk meer van af. In dat ene jaar na de oorlog heb ik ontzettende dingen zien gebeuren. Ik heb beestachtigheden meegemaakt, zowel van Hollanders als van Indonesiërs, mensen die ik ken en aan wie ik verwant ben. Soms heb ik weleens gedacht dat wreedheid een latente ziekte moet zijn of een dronkenschap, die ontstaat door het geluid van schoten en het zien van bloed.’

‘Ik denk eerder dat het een soort traagheid van het hart is, een passiviteit van het gevoel.’

‘Dan heb je nooit zoiets meegemaakt. Wreedheid is altijd een bezetenheid, een waanzin, zoals de waanzin van de beide neven Lockman. Dat waren Bataviaanse Indo's uit het kleine ambtenaren milieu. Tjalie vocht aan de Hollandse kant, Didi voor de republiek. Daar in Zuid Bandung kwamen zij tegenover elkaar te liggen, twee ongeveer even

oude jongens van dezelfde familie, hetzelfde bloed en dezelfde reacties, maar elk aan een andere kant van de lijn. Hoe zij elkaar ontdekten ben ik nooit te weten gekomen, ik kwam bij die troep toen het spel al een poos aan de gang was en de anderen vertelden mij erover. Zij hadden verbinding met elkaar via briefjes, die ze zichtbaar achterlieten op de plaatsen, waar de een veronderstelde dat de andere komen kon. Zij spijkerden ze aan oude verkeersborden, tegen een boom of een brugleuning en het antwoord, als je tenminste de hoon en de bedreigingen in het meest grove Bataviaans een antwoord kunt noemen, vonden wij op soortgelijke plaatsen.’

Het leek soms of dit hele conflict, waarvoor wij doodden en gedood werden alleen uit de privé-ruzie tussen de neven bestond. Hun haatgevoel moet toch wel door de politieke of beter gezegd door de nationaliteitskeuze zijn opgewekt. Er waren verscheidene in onze troep, die hen beiden voor de oorlog gekend hadden. Zij zaten toen in de derde klas van de K.W. III. Tjalie was een bekend Bataviaans atleet, Didi de beste linksbuiten van Vios. Ze waren bij dezelfde oude nicht in de kost en werden veel samen gezien in koffiewarongs en op krontjongconcoursen. Waar ze in de Japanse tijd gezeten hebben kon niemand vertellen.

We wisten dat Tjalie een poging beraamde om Didi te vangen, maar de andere was hem voor, met de poging tenminste.

Er kwam op een middag een man over de demarcatielijn met een in het Hollands geschreven briefje, dat hij een van de Indische jongens in de handen speelde. Een vrouw met twee kleine kinderen - zij tekende met de naam van een bekende West Javase Indofamilie - zat aan de overkant gevangen en smeekte om hulp. Het was toen ten strengste verboden om de demarcatielijn over te gaan, daarom werd de Hollandse luitenant er buiten gehouden. Tjalie beraamde het plan, hij zou er 's avonds na donker met een paar vrienden op uit trekken. Die middag op patrouille, maakte hij een smak en verzwikte een enkel en dat redde zijn leven. Hij ging niet mee, de drie andere jongens liepen in de val en werden afgeslacht.

‘Wat een zeldzame gemene streek.’

‘Dat was het ook, maar ik zei het toch al, die hele ruzie lag in de sfeer van de waanzin. Een paar weken later kregen we Didi te pakken, de manier waarop dat gebeurde was net zo fris. Didi had in een van die kampongs daar een vriendin. Tjalie kende haar, want hij had verscheidene nachten naast haar huis op de loer gelegen om hem in handen te krijgen, wat nooit gelukt was. Toevallig

hoorde hij dat zij samen ruzie hadden. Hij vrijde die meid op en liet dat via een spion als gerucht aan de overkant verspreiden. Didi kwam diezelfde nacht en zij kregen hem op haar achtererf te pakken. Zij waren bezig hem toe te takelen toen de wacht langs kwam en hem meenam. Een paar dagen later werd hij opgehangen. Tjalie was op wacht gestuurd met het stelletje vrienden dat hem geholpen had. De Hollandse luitenant hield zich aan bepaalde regels van fatsoen, alsof ons hele leven toch al niet door het onfatsoen ondergraven was. Tjalie en Didi waren beide even bezeten, wreed en bloeddorstig, maar Tjalie stond aan de goede kant volgens het Hollandse standpunt, en de andere werd gehangen. Tjalie was de held en Didi de schurk, maar aan de andere kant van de lijn zou Didi de held en Tjalie de schurk geweest zijn. Juist omdat zij zo op elkaar leken in al hun uitingen en reacties werd door dit vonnis duidelijk zichtbaar, dat niet de misdaad werd gestraft, maar de keuze.

Ik reed de jeep die hem wegbracht. Het was een rotjob om mee te maken, maar ik heb niet geprobeerd er onderuit te komen. Het was toch altijd beter dat ik het deed dan een van Tjalie's vriendjes. Hij zat achter mij in de jeep met drie bewakers. Zijn handen waren op zijn rug gebonden.

Hoewel zijn gezicht bont en blauw geslagen was kon je zien hoe hij op Tjalie leek. Hij had ook dezelfde stem. Er waren twee Bataviase jongens bij ons die hem van vroeger kenden. Hij praatte met ze. Na de moord op hun drie kameraden was de hele troep warmgelopen. Nu hij opgehangen moest worden en zij die zaak konden opknappen was van het wraakgevoel niet veel meer over. Hij scheen niet te beseffen dat hij op weg was naar zijn terechtstelling, misschien is zoiets moeilijk te beseffen. We reden een eind langs een rechte boomloze weg en kwamen toen aan een langzame helling, waar wat verspreide bomen stonden. Zij zochten naar een sterke tak om het touw over heen te gooien. en hij liep tussen hen in en ik een paar passen achter ze. Hij had dezelfde losse, onverschillige houding bij het lopen als zij en leek tot de troep te horen.

‘Toe lui, laat mij nu gaan,’ zei hij gemoedelijk, alsof het een klein ongerief betrof, waaraan hij ontkomen wou. Tjalie had dezelfde gemoedelijkheid onder zijn vrienden, als hij niet op het oorlogspad was.

‘Hou je smoel Didi,’ zei er een en de andere voegde er aan toe:

‘Waarom jij dan zo.’

Toen stonden ze onder een boom met sterke zij-

takken. Zij zagen mij aan en ik knikte. Ze gooiden het touw over een tak, aan het ene eind zat de lus, het andere werd aan de jeep gebonden. Zo is het gebeurd. Toen de jeep aangezet werd vloog hij de lucht in, hij moet onmiddellijk dood geweest zijn.

Ze bonden een zak om zijn hoofd en namen hem mee terug. Hij lag die nacht buiten en begon na een paar uur op te zwellen, toen wisten wij dat hij dood was, want er was daar geen dokter. Ik zat iets verder in een koffiewarong en toen kwamen die twee die hem van Vios gekend hadden en zij haalden herinneringen op wat een goed voetballer hij geweest was. Een van die twee zei maar steeds: 'Rot, rot, rot.'

Ik bleef die hele nacht roken en denken maar uit zoiets kom je niet.

Toen Hermans en ik uit elkaar gingen beloofde ik hem op te komen zoeken maar er gingen maanden voorbij voor ik er toe kwam. Het was toen al regentijd. Zijn rubberonderneming lag aan de grote weg, een klein uur rijden van de stad. De bus stopte bij een brugje, aan de overkant gaapte in het rubberbos de donkere tunnel van een rechte laan. Ik begon naar de lichte opening aan het andere eind te lopen.

Het huis stond op een groot grasveld. Het maakte een verwaarloosde indruk, maar het was niet vervallen. Het moet een oud landhuis geweest zijn, ruim honderd jaar geleden gebouwd, met een hoog pannen dak, dat vrij steil naar beneden afliep en boven de brede galerijen, die het aan alle kanten omgaven, een langzamer glooiing kreeg. Het huis was leeg. Ik liep door de enorme kamers, groot als zalen en koel als kelders, met vloeren van rode plavuizen, vrij onbeschadigd nog. Er waren hoge boogramen in de zijmuren, met kleine ruitjes van violetkleurig glas, die de grote binnenruimten schemerig en koel hielden. De hoge deuren leken nog hoger door hun bovenlichten, roosters van snijwerk in blad- en bloemmotief, rood gekleurd en gedeeltelijk verguld, maar dof geworden. In betere staat zou het een seigneurlijke woning zijn geweest.

De enorme achtergalerij zag uit op de Salak. Het vrij vlakke land daalde achter het huis af in een diep ravijn en steeg dan in een lange glooiing omhoog tegen de berg op. Een liefelijk, lichtgroen sawahlandschap met aangename boschages van klappers en bambus, geraffineerd op de juiste plaats uitgezet. In het dal was een kampong zichtbaar en overal klonk het geluid van water.

Terzijde van het huis, waar het rubberbos ophield,

stonden enkele bilikloodsen. Ik zag vrouwen en koelievolk en daar trof ik Hermans aan in de coagulatieloods. Hij was bruiner geworden en dikker en zichtbaar blij mij te zien. Na enkele aanwijzingen in het Sundaas aan zijn mandoer nam hij mij mee naar een paar rieten stoelen onder een cherryboom, achter het huis waar het grasveld afbrak in het ravijn en beneden een kali glinsterde.

Hij liet bier halen en krupuk. Een grote gele hond snuffelde aan onze benen. Er waren eenden en kippen op het grasveld en een kleine aap die om krupuk bedelde.

In de afgelopen maanden had ik veel aan hem gedacht. Hij zelf was voor mij niet veranderd, maar hij had een ander leven en lot gekregen. Die morgen vond ik hem weer terug in een bloeiend landschap tussen bomen en dieren, een landelijke achtergrond, gelijkend op die hij zelf met zijn oude verhalen in Siam voor mij had opgeroepen.

Het tragische lot van miljoenen door de oorlog geschonden en ontwortelde levens had mij minder ontzet dan het lot van deze ene man, misschien omdat mijn hart niet in staat was geweest de ellende massaal te verwerken en te realiseren. Eerst op dit ogenblik werd het mij bewust, dat ik mijn bezoek aan hem iedere keer opnieuw uitgesteld had uit angst om ermee geconfronteerd te wor-

den. Daarom stelde het mij gerust hem hier zo terug te vinden. Er zijn mensen die een vitaliteit bezitten, die niets uitbundigs heeft, maar een kracht is, verwant aan die van planten en bomen, die onuitroeibaar opnieuw botten uit hun wortelstok nadat de aardbeving en het vuur verwoestend over de vlakten zijn gegaan.

We aten daar onder de cherryboom en hij vertelde mij over zijn werk. De rubber had door de verwaarlozing erg geleden en hij had verschillende bomen moeten rooien. Zag ik dat ravijn? Aan een zijde had hij de helling tot terrassen laten graven, daar had hij voor het eerst padi geplant.

Na het eten, begon het te regenen. De rieten stoelen werden binnengebracht. Hij bewoonde een kamer aan de zijkant van het huis. Daar stond zijn veldbed, een uitgeslagen schimmelige kast en een soldatenkist met toiletgerei.

Dat waren al zijn meubelen, met de rieten stoelen die nu in de achtergalerij waren gezet, een enorme ruimte van tien bij dertig meter. Hoge boogramen gaven uitzicht op het ravijn. We stonden een tijdlang uit te zien op het landschap. De Salak was reeds achter de nevels onzichtbaar en ook de rest van het landschap viel weg achter een dichte regen, die soms als een gordijn opengeslagen werd, waardoor onverwachts maar alleen door enkele

ogenblikken bosjes en klapperbomen weer zichtbaar werden.

We dronken koffie. Het huis dat ik eerst bewonderd had drukte mij nu. Het was verontrustend groot en leeg en ik merkte dat zijn ruimte onze stemmen vervormde. Muren, vloer en plafond sloten alleen maar ruimte in, zelfs geen lamp brak de hoogte. Het leek mij een naargeestige behuizing voor een alleen achtergebleven man.

Maar later toen de zon weer scheen, een waterig kortstondig zonnetje naar het mij leek, begreep ik opnieuw de charme van deze plaats want achter de ramen rees het landschap op, dampend en blinkend, bewegelijk van water en gewas.

Het was tijd voor mij om te gaan. Hij bracht mij weg. Buiten rook de lucht naar aarde en grassen. Ik zei tegen hem: ‘Ik begrijp dat dit landschap je boeit en dat je voorlopig hier blijft.’

Hij zag mij verwonderd aan en antwoordde: ‘Ik houd niet van het Preangerlandschap. Het is mij te parkachtig mooi, er valt niets meer aan toe te voegen. Jij kent mijn eiland niet, daar reiken de bossen en de savannes van de zee naar de toppen der bergen. Er is soms wat aanplant aan de kust, soms ook niet, dan wordt het land afgesloten door een gordel, die noch land noch zee is, stinkende mangroves, die iets voorwereldlijks bewaard heb-

ben. Klapperaanplantingen vind je veel langs de kust maar klappertuinen hebben nog de sfeer van vrije bossen. Dat soort landschap is het boeiendste voor mij. Je wilt het ontginnen en je deinst er tegelijkertijd voor terug, alsof iedere patjulslag in de grond een aanranding van die andere wereld is.'

'Maar waarom ga je dan niet meer terug?'

'Heb je wel eens die klappers gezien aan de Priokweg, rechts voor de grote bocht?'

Het leek mij orakeltaal. 'Wat bedoel je?'

'Zijn je daar nooit die onttopte klappers opgevallen. Zo heb ik er twintigduizend. Ik zie ze soms in mijn dromen. De Jappen verborgen op ons eiland hun benzinevoorraden en de Amerikanen bombardeerden de kust. Door de luchtdruk van de explosies vlogen de kruinen er af. Het huis is verbrand, maar dat kan opgebouwd worden, dat is het erge niet. Het verschrikkelijkste zijn die twintigduizend klapperstammen, die versperren mij de weg terug. Ik kan ze zien als ik mijn ogen dicht doe, hier en nu en soms kan ik er niet van slapen.'

'Waar is je zoon,' vroeg ik om hem af te leiden.

'In Amerika, bij de zuster van mijn moeder. Hij studeert er.

Toen begon hij opnieuw over zijn klappers en zijn vrouw.

‘Naar een dode kun je teruggaan. Ik heb mijn herinneringen. Daar kun je mee leven, maar ik kan niet leven in een dode tuin.’

Toen sloeg zijn stem voor het eerst hoog uit: ‘Ik durf niet terug, ik durf niet tegenover die klappers te staan.’

Na een tijd zei hij rustiger: ‘Mijn grootvader heeft de woeste grond gekocht, mijn vader is gaan ontginnen en ik heb het afgemaakt. Misschien moet ik ze ook nog opruimen en opnieuw planten, een nieuwe tuin aanleggen.’

En opnieuw na een tijd vragend: ‘Is het wel goed een nieuwe tuin aan te leggen op een gedoemde plaats?’

Ik antwoordde niet en net als de vorige maal, maanden geleden, onder die flamboyant scheen hij geen antwoord te verwachten.

We volgden niet de oprijlaan, maar een smal pad langs de grens van het rubberbos. De grond was glibberig van de regen en we hadden moeite om niet uit te glijden. Later werd het pad breder en was met steenslag bedekt. Daar bleef hij staan en wees naar beneden.

‘Die sawahs heb ik aan laten leggen. Het is goede grond. Driemaal in het jaar kun je hier oogsten. Drie keer planten en drie keer oogsten, dat geeft mij rust.’

Hij begon weer te lopen.

‘Waarom zou de aarde bloeien en vruchten voortbrengen als het leven geen zin heeft? Er moet een doel zijn, maar ik kan het niet zien, niet meer zien.’ Het pad daalde af en steeg op naar de grote weg. Ik liep vlak achter hem. Ineens keerde hij zich half naar mij om en zei: ‘In ieder geval heeft het zin in een wereld die honger lijdt voedsel te planten.’

We stonden naast elkaar op de grote weg.

God Almachtig, dacht ik, maar zonder het accent van een vloek.

Avontuur als vakantie

Die middag toen wij met een sampan de rivier afzakten passeerden wij een Dajakhuis, dat op de hoge oever tussen rubberbosjes lag. Onze gids, de Demang van Putussibau, stelde voor om even hier aan te leggen, omdat dit huis een van de oudsten uit deze streek was. Er dreigde regen en hoewel het nog nauwelijks vijf uur kon zijn begon het hier onder de bomen reeds te schemeren, waardoor het lange, iets dieper in het bos gelegen huis, nog reusachtiger leek. De hoge trap, een boomstam voorzien van inkepingen, was niet aan de zijkant aangebracht, maar voor in het midden en reikte tot een op palen gebouwde, wel vijftig meter lange steiger, die langzaam glooiend het huis met de rivieroever verbond. Terzijde van deze steiger, tussen de eerste bomen van de slordige rubberaanplant, brandden grote vuren. Vier meisjes, naakt op een zeer korte kain na, roerden met houten spanen in twee grote kualis. Ze hadden een rode doek van voor- naar achterhoofd gewonden, waarin de staartveren van de mannetjesneushorenvogel staken. Hun hoofd was het meest beklede deel van hun lichaam.

Het motregende een beetje, tussen de bomen van het rubberbos begon het al donker te worden. Wij

zaten op een omgevallen boomstam en maakten een praatje. Ze vertelden ons dat zij koekjes maakten voor het grote adatsfeest, dat over drie dagen gehouden zou worden. Ze lachten tegen Saleh en roerden in de dikke wadji en vroegen ons ook op het feest te komen. Later liepen wij over de steiger naar de hoge trap van het huis. Deze woning was een imposant stuk ingenieurswerk. Acht meter boven de grond was de vloer gelegd, gedragen door zware palen, die aan de voor- en achterzijde nog hoger reikten en waarop de hoge en zeer hechte dakconstructie was aangebracht. Het huis bestond uit twintig kamers, voor twintig families en was bijna honderd meter lang. Alle deuren kwamen uit op een overdekte galerij die zeker wel vijf meter breed was. De vloer bestond uit zware balken waaroverheen planken lagen en daarop weer matten. De galerij was tegelijkertijd dorpstraat, werkplaats en ontvangruimte. Hier vlochten de vrouwen hun prachtige matten van lichtgele rotanbast, met ingewerkte zwarte patronen, hier speelden de kinderen, hier worden de gasten ontvangen en de grote feesten gegeven.

We beklommen de trap. De dikke boomstam was door het gebruik van generaties tot een smalle, glimmende plank uitgesleten, de inkepingen waren afgerond, maar aan het bovineinde, een halve

meter uitstekend boven de laatste trede, waren hoofd en schouders van een daarin gekerfde menselijke gestalte nog duidelijk te onderscheiden. Ook verschillende steunpalen waren met snijwerk versierd, gestyleerde koppen van honden, tijgers en krokodillen.

Deze enorme woningen werden door de gehele dorpsgemeenschap gebouwd, onder leiding van een der oudsten. Iedere man had een aantal palen te kappen en te versieren. De versieringen hier in dit huis verrieden nog de grote bekwaamheid van de makers. Ze waren met krachtige sneden in het hout gekerfd, sober en weinig gedetailleerd, beangstigend suggestief van sterke, magische geladenheid. In de oude tijd was iedere man in staat deze koppen te snijden, ook al was de een bekwaamer dan de ander. Nu is deze kunst al gedeeltelijk verloren gegaan en treft men deze bekwaamheid alleen nog maar bij de ouderen aan. Ook in deze primitieve gemeenschappen heeft men al geen tijd meer om zoveel werk aan de bouw van een huis te besteden. De gronden zijn door te snel op elkaar ladangen minder rijst gaan opbrengen. Men heeft rubberbomen geplant en de Chinese handelaar komt iedere maand met zijn drijvende toko langs om industriegoederen tegen ruwe rubber te ruilen. Gelukkig heeft men de gewoonte om oude

palen die zich nog in goede staat bevinden, weer voor een nieuw huis te gebruiken. Hieraan is het te danken dat men in de meeste huizen nog wat snijwerk vindt.

Dit huis was bijna veertig jaar oud en had nog vele versierde palen. Het hout was zwart van ouderdom, maar nog sterk en onaangetast. De lange galerij was rommelig als een dorpsstraat. Wij, onverwachte gasten, werden niet op de galerij ontvangen, maar in de woning van het dorpshoofd waar men snel een paar nieuwe matten over de vuile vloer had uitgespreid.

Een Dajakhuis is vuil maar gezellig. De varkens en de oude rommel en de grote pannen waarin het gezamenlijke feesteten wordt gekookt, worden onder het huis opgeborgen, maar kippen en honden hebben hun plaats op de grote galerij. In de bilik woont het gezin, in een vrij grote ruimte onder een hoog, dicht dak. Hier hangt het spinrag van tientallen jaren als vanen van de balken. Hier hangen ook de zwart beroekte mandjes met schedels, groenig uitgeslagen tot de kleur van eendeneieren. In de hoek tegenover de deur brandt op de met aarde bedekte stookplaats een levend rood vuur. Terzijde van de kookhoek hangen de rekken met borden en glazen, Chinese kommen, Europese kopjes, Amerikaanse glazen tot de zacht-

rose, bleekblauwe, groen en gele plastic bekers toe, waaruit de arak en tuwak gedronken wordt, die alleen nog maar een enkele keer in uit bambu gesneden kokertjes wordt aangeboden. Een Dajakhuis mag vuil zijn, het is er niet rommelig, alles heeft er zijn vaste plaats. In alle huizen in alle dorpen is die indeling dezelfde. Links van de deur staan de martavanen op een rij, waarin de voorraad suiker, azijn en zout, tuwak en arak zijn opgeborgen en rechts de grote gongs en de koperen bladen, waarop bij feesten de spijzen worden opgediend. Daarboven hangen de prachtig geborduurde hoeden, die men alleen bij feesten draagt. In de ruimte waar wij binnentraden waren de vrouwen druk bezig bij het vuur. Ze bakten een soort wafels voor het komende feest. We zaten bij elkaar op de voor ons gespreide matten, dronken de jonge tuwak, proefden van de warme koekjes en staken een sigaret op. Het schijnsel van het open vuur gaf een sfeer van gezelligheid, die snel tot vertrouwelijkheid leidde. Onze gastheer vertelde ons van het komende feest, het grote dodenfeest, dat slechts één keer in een generatie gehouden wordt om de doden te eren en gunstig te stemmen. Drie dagen en drie nachten zal het feest duren. Er worden koeien en varkens geslacht en een bezoek aan de graven gebracht. Alle huizen in de

buurt worden uitgenodigd. Men had reeds rijst gekookt in jonge bambus en deze rond laten brengen als uitnodiging. Wij kregen ook enkele van die gevulde bambukokers en waren daarmee officieel geïnviteerd.

Toen wij drie dagen later in de namiddag terugkeerden, woei al voor we de laatste landtong gepasseerd waren, de muziek van gongs en trommen naar ons toe. De aanlegplaats en de lange steiger die naar het huis voerde waren met jong klapperblad en geel en rode vanen en vlaggen versierd. Opzij van de steiger was van palen een omrastering gebouwd, waarin de offerdieren opgesloten waren, vier koeien, vier varkens en vier geiten. We werden van de steiger direct daarheen geleid, waar op dit ogenblik een rondedans plaats had. Zeven maal per dag werd zeven maal om de offers heen gedanst, die opgesloten in de nauwe ruimte, zich nauwelijks bewegen konden.

Voorop danste een kleine man, wit van schurft en krom van ouderdom, in de rechterhand de mandau, het grote koppensnellerszwaard, het gevest met mensenhaar versierd, in de linkerhand een groene schedel. Door de neusgaten waren ter versiering jonge klapperbladeren getrokken, wat een bijzonder afgrijselijk gezicht opleverde, alsof aan

het dorre been een lange nieuwe snor ontsproot. Achter de oude man aan dansten de jongeren, sommigen in tjawat, het hoofd versierd met wit en zwarte veren, andere in hun gewone dagelijkse dracht, broek, hemd of pyamajasje. Achter de mannen dansten de vrouwen, voorop de beliang, de zieneres, een stokoude dorre vrouw, aan één oog blind. Haar korte kain en loshangend jakje waren van rode en gele kralen geweven, met contourlijnen van zwart. De helle kleuren deden haar nog ouder en dorrer lijken. Ze zong doa's met een hoge zwakke stem, een bijna dode die tot de reeds lang doden bad. Nu en dan stootten de mannen een doordringende kreet uit en hieven de verschrikkelijke zwaarden hoger, dan verhevigde zich het ritme van de dans. De dieren in de kandang bewogen zich onrustig en een geit mekkerde klagelijk. Naast mij stond het oude dorpshoofd en zei: 'Vroeger offerden wij geen dieren, maar slaven en gevangenen.' Het gaf mij een onbehagelijk gevoel, een vreemde angst die niet voortkwam uit het vermoeden van een reëel gevaar, maar uit de atmosfeer van dit feest, alsof het bidden, de muziek en het dansen de doden en het dode verleden terug brachten in deze dag. De Demang stond voor mij, onbewegelijk en onaangedaan, maar Saleh bleek ook aangetast door de sfeer. Ik zag hem

aan en hij fluisterde: 'Je kunt de geesten voelen.' Na de zevende ronde brak de dans af en hield de oude vrouw op met bidden. De muziek ging door maar leek minder beangstigend. Ook kwamen enkele dansers die wij de vorige maal ontmoet hadden, naar ons toe om een praatje te maken. Het oude dorpshoofd nodigde ons uit om het huis te betreden.

We werden nu officieel ontvangen, moesten een jonge boomstam doorhakken met de mandau en twee maal drinken, ditmaal niet uit een glas maar uit de oranje-rode snavel van de grote neushorenvogel, met een kembang sepatu-bloem versierd, zo barbaars prachtig, dat ik ondanks de arak met vreugde mijn lippen er aan zette. Wij gingen op de galerij in een grote kring zitten. Het dorpshoofd zat tussen mij en de Demang in. Hij was reeds oud, maar zijn ogen stonden nog helder en hij had een klein snorretje, dat aan zijn gezicht het uiterlijk van een slimme muis gaf.

'Hoe oud bent u, Pak Temenggung?' vragen wij.

'In het jaar dat ik trouwde barstte de Krakatau uit en regende het hier as,' antwoordde hij.

Dan was hij al een einde in de tachtig, rekenden wij uit en de belang moest nog ouder zijn. We vroegen er naar en het bleek te kloppen. Zij had toen een kind dat al goed kon lopen.

‘Pak Temenggung moet vele feesten en vele oorlogen meegemaakt hebben,’ zei ik.

‘Vele feesten en vele oorlogen,’ antwoordde hij. In zijn jeugd had hij nog de laatste sneltochten meegemaakt, hij vertelde er van, zonder de minste ontroering.

Terwijl wij praatten werd alles voor de grote slametan gereed gemaakt. Aan weerszijden van de lange galerij werden in twee rijden de gongs gelegd. Voor iedere gong werden zware koperen schalen geplaatst met rijst en bijgerechten. Mannen zowel als vrouwen namen aan de slametan deel en de gongs dienden hen tot zitplaats. Aan de dakbalken werden hier en daar brandende petromaxlampen opgehangen en op de vloer werden oude koperen lampen geplaatst, zo hoog als Chinese kandelaars, waarin petroleum brandde met een losse, rode vlam.

Toen begon de oude beliang te zingen, een koor van stemmen viel in. Er werden spijzen geofferd aan de geesten. Wij konden niet zien hoe het gebeurde, want de oude vrouw zat helemaal aan het einde van de galerij.

Borden met rijst en kleine kommetjes met varkensvlees werden voor ons neergezet. Voor de Islamitische gasten was er riviervis. Aan onze honger merkten we dat het al vrij laat was. Bui-

ten hoorden we de regen vallen. We aten en praatten.

Ineens stonden op de grote galerij twee mannen tegenover elkaar. Zij hadden hun hoofden met een rotankapje bedekt, waarop wit en zwarte veren waren vastgehecht en droegen een pantser van pantervel, eveneens met veren versierd. Beiden hadden zich omgord met het machtige Dajak-zwaard. Ze droegen het in een schede van boombast gemaakt maar zo bewerkt dat het op leer leek en even donker en glanzend was. Het gevest was met kralen kwasten versierd en op een bepaalde manier met rotan omwonden. De dans was een oorlogsdans, tegelijkertijd wild en verfijnd. De troms en gongs sloegen een rytme dat door de dansers werd versterkt met het stampen der voeten en wilde kreten. De bewegingen bootsten het vliegen na, het neerstorten van een vogel op zijn prooi.

Daarna dansten de vrouwen een langzame dans in kleine passen, waarbij de voorvoet klepperend het rytme op de rotanmat meelsoeg. De vrouwendans was eentoniger, technisch heel knap, voor al de zeer verfijnde voetbewegingen.

Een oude, maar nog ongebogen man begon reciterend te zingen, de anderen vielen in koor bij.

‘Dit is een hikajat,’ legde de Demang ons uit en hij vertaalde:

‘Aan de oever van de rivier woonde een grote koning.

Zijn huis was zeer rijk, elke paal was met koppen van honden, tijgers en krokodillen versierd.

Wie het huis zag wenste vleugels te bezitten om er over heen te vliegen.

Wie de rivier afvoer, hield op met pagaaien om naar het huis te kijken.

Zo groot en prachtig was die woning.’

Iedereen scheen deze hikajat te kennen, een machtig koor van stemmen viel in.

‘Deze zangen wekken magische krachten op, daarom worden ze nu nog onder het ladangen gereciteerd. In de tijd toen men nog aangevallen werd door de snellende vijanden, zongen de vrouwen, terwijl de mannen vochten. In de regentijd, als de verbindingen tussen de verschillende huizen verbroken zijn, als men niet op het veld kon werken en de lange weg naar school voor de kinderen onbegaanbaar geworden is, leren de ouden hen zingen en dansen,’ vertelde de Demang ons.

Daarna danste een kleine jongen, een kind van een jaar of zes, een vogeldans met uiterst subtiele en fragiele bewegingen. We konden zien hoe goed

de lessen, op de lange regendagen gegeven, werden geleerd.

Het meest indrukwekkende van die avond was de gemeenschappelijke dans, uitgevoerd door twintig mannen, een dans die men vroeger danste als men van een geslaagde sneltocht met de koppen huiswaarts keerde. Slechts twee mannen waren in veren hoofdtooi en droegen een borstharnas over hun pyamajasje heen, wat een belachelijk gezicht opleverde, de anderen waren in hun dagelijkse kleren. In vroegere tijden toen iedereen de krijgsdos en de tjawat droeg, moest het een angstwekkend geheel geweest zijn. Nu nog in deze potsierlijke moderne kleren, aangevuld met wat oude tooi, leverde deze dans een huiveringwekkend effect op.

Ik stond in het donker aan de buitenkant van de galerij en leunde tegen de balustrade van ruwgekapt hout. Ik voelde aan de natte wind in mijn hals dat het regende. Het regende zelfs hard, maar dat geluid was niet te horen, zo wild dreunden de gongs en trommen hun rythme. Om de vijf, zes stappen werd door de dansers een langgerekt gehuil aangeheven, dat verscheidene seconden aan hield, een schreeuwen waarin triomf en angst zich samen voegden tot een verschrikkelijk geluid, sterker en angstwekkender dan menselijke stem-

men. Ook de vrouwen dansten nu mee. De voordanser, een reusachtige kerel, hief in zijn rechterhand de ontblote mandau, de besnorde schedel in zijn andere hand. Ook verscheidene anderen dansten met oude schedels in een lus van klapperblad. Men had vergeten de petromaxlampen bij te pompen. Het licht liep terug, alleen de ouderwetse koperen lampen brandden door als fakkels. De vrije vlammen bewogen in de avondwind. De Demang zat op de grond naast de oude Temenggung. Ik kon het gezicht van de oude man niet zien, wel dat van de Demang, die achterover leunde en gezellig een sigaret rookte. Ik deed snel drie stappen terug in het licht en ging naast hem zitten. 'Is er iets?' vroeg hij.

'Neen,' zei ik onzeker. 'Waar is Saleh toch.'

'Misschien daar verder op,' antwoordde hij rustig. Het dreunen van de gongs deed alle begrip van tijd verloren gaan. Het moest diep in de nacht zijn. Sommige dansers waren in slaap gevallen, anderen ontwaakten om opnieuw te gaan dansen, maar de groep der dansers werd steeds kleiner en die der slapers groter. Toen zag ik opeens Saleh. Hij droeg een Dajakse hoofdtooi en danste mee. Deze keer had hij geen last van de atmosfeer.

Vrouwen dansten niet meer mee, wel hingen er nog enkelen uit de deuren en keken toe. Ik voelde

me opeens heel moe en slaperig. Een tiental mannen dansten nog voort, maar in een rustiger rythme, de rest lag over de gehele galerij verspreid op de plaats waar zij in slaap waren gevallen.

‘Zou ik in een van de biliks kunnen slapen?’ vroeg ik de Demang.

Hij maakte het voor mij in orde. Iemand kwam vragen of ik een klambu wilde hebben, maar ik wist uit ervaring hoe gek wandluizen op klambus zijn en prefereerde de muskieten. Na een kwartier was alles gereed. De vrouwen leidden mij de kamer binnen. Er waren er wel twaalf klambus gespannen, in de open ruimte tussen de twee rijen lag een met een laken bedekte matras en hoofdkussen. Er naast brandden twee hoge koperen lampen met een losse rode vlam. Daar moest ik liggen, opgebaard als een dode.

De hele nacht door bleef de muziek van gongs en trommen klinken. De meesten sliepen maar toch waren er steeds enkelen die nog dansten. De grote petromax bij de deur ging uit. De vlammen van de oude lampen flikkerden hevig toen de nachtwind sterker door kwam staan. Het werd donker in de grote ruimte, alleen op de stookplaats brandde nog een klein rood vuur. Het geluid van de gongs bleef, maar werd minder doordringend.

Nog steeds ritselden de voeten van de dansers op de rotanmatten.

Niet ver van mijn hoofdeinde was een klambu gespannen, ik kon niet zien wie daar sliep, maar er klonk een benauwd vies hoesten uit op. Reeds half in slaap schoof ik nog mijn kussen naar beneden om er verder van af te komen liggen.

Toen ik weer wakker werd waren alle lampen uitgegaan en de trommen en gongs stil geworden. Er werd niet meer gedanst, buiten ritselde vredig een zachte regen, even regelmatig als de ademhaling van de mensen om mij heen. Soms stond iemand op en ging naar het vuur, daar achter moest de w.c. zijn. Weer viel ik in slaap en weer werd ik wakker, het was toen al morgen, maar nog niet helemaal licht. Twee vrouwen bliezen met bambupijpen het vuur aan voor het koken van de ochtendkoffie, een grote, rode vlam sloeg hoog op, toen was ik klaar wakker. Ook de anderen ontwaakten. De griezelige oude man, die met een schedel in zijn hand de dans rond de offerdieren leidde, kroop uit de klambu dicht aan het hoofdeinde van mijn matras. Hij moest de hoester geweest zijn.

Er brandden nu verscheidene vuren onder de zwart berookte potten. Het licht viel op het bordenrek en op de vloer waar de lepels en vorken

van de slametan nog op een hoop lagen. Toen zag ik dat daar geen uitbouw was, maar dat de afwasplaats 's nachts als w.c. werd gebruikt.

De schemering werd al grijs. Voor het helemaal licht zou zijn moest ik in de rivier gaan baden. Ik zocht wat ik nodig had bij elkaar en liep de lange galerij af over de slapende dansers stappend om bij de trap te komen. Buiten was het nu al helemaal dag, maar er was nog niemand op het houten vlot, dat in de rivier verankerd lag en als badplaats diende. Ik baadde lang en uitvoerig.

Op de galerij begonnen de slapers wakker te worden. We kregen koffie en koekjes terwijl een paar kleine jongens de matten veegden. Voor het huis klonk alweer het geluid van de gongs en trommen, de dansers waren hun eerste ronde om de offerdieren heen begonnen. We zaten aan de balustrade der galerij en zagen tussen de bomen de dansers bewegen.

Niemand van ons had lust om daar beneden te gaan kijken. Het was veel plezieriger om met onze oude gastheer, de Temenggung, de morgenkoffie te drinken. Toen de dans afgelopen was bleven gongs en trommen luid door slaan, opeens klonk een afgrijselijk geschreeuw dat tot ons ruggemerg door drong.

‘De varkens worden geslacht,’ zei de Temenggung.

Het schreeuwen duurde voort, het duurde heel erg lang.

‘Worden ze gemarteld?’ vroeg Saleh.

‘Ze worden gemarteld,’ luidde het antwoord, ‘want uit hun hart en ingewanden moet de toekomst gelezen worden.’

We keken elkaar aan en dachten aan wat deze aardige man ons gisteren vertelde: ‘Vroeger offerden wij geen dieren, maar slaven en gevangenen.’ Weer beving ons het gevoel van onbehagen.

Na het koffiedrinken werd alles in orde gemaakt voor de tocht naar de begraafplaats. We vertrokken toen de zon reeds hoog stond met twee sampans, versierd met klapperblad en rood en gele vanen, waartussen de gongs opgehangen waren. De prauwen werden in de breedte aan elkaar gebonden en door onze motorboot getrokken. Meer dan een uur duurde de tocht, onder het aanhoudend slaan van de gongs, terwijl de oude vrouw zingend bad.

‘Wat bidt zij?’ vroeg ik de Demang.

‘Dat de voorouders goed over dit dorp mogen denken, het welvaart zenden en rijke rijst oogsten.’

Soms baden de andere vrouwen mee, maar de oude, halfblinde vrouw bad voortdurend. Haar stem was tegelijkertijd zwak en doordringend, er

lag een accent van wanhoop in dit smeken. Ze was zo oud, dat vele van haar kinderen en kleinkinderen reeds gestorven moesten zijn. Haar stem klonk op als de stem uit de oerwereld. Het leven veranderde zo snel. Vele Dajaks zijn reeds tot de Islam of het Christendom overgegaan, de oude adat en het oude geloof beginnen te verdwijnen. De oude vrouw met het gelaat van een dode bad tot de doden die haar wereld kenden, daarom was dit bidden zo diep aangrijpend.

De begraafplaats lag hoog op de andere oever van de rivier, acht, negen huisjes op palen, het dak met de schedels van gesnelde vijanden versierd. In deze huisjes werden de kisten van de doden geschoven, de Dajak begraaft zijn gestorven niet.

Wij landden en klommen de hoge oever op. Mannen en vrouwen begonnen de alang-alang neer te slaan, hier en daar en zonder veel systeem, meer als symbolische demonstratie dan om werkelijk de boel schoon te maken. Sommigen liepen naar de huisjes toe en lichtten de deksels van de kisten der nog niet lang gestorvenen op, om te zien of het lijkenvocht al weggevloeid was. Wij werden uitgenodigd om ook een kijkje te nemen, maar Saleh en ik namen die uitnodiging niet aan. We bleven staan in de hete zon aan de rand van de begraafplaats. Een lange paal in de vorm van een

mens werd voor het middelste huisje opgericht. Hij was voorzien van de schedel, versierd met de snor van klapperblad, waar gisteren mee gedanst werd. Ook de veelkleurige vanen werden geplant. De oude vrouw zong haar doa's en de anderen voelen in. Hoewel wij in de zon stonden rilde ik van koude. 'Je kunt de geesten voelen,' zei ik tegen Saleh, zijn eigen woorden van gisteren herhalend. Hij lachte niet en knikte ernstig.

Nadat het bidden opgehouden had gingen wij naar de prauwen terug. Ik was al in de eerste sampang gestapt toen de oude witte man, de voordanser rond de offerdieren, die vannacht aan mijn hoofdeinde sliep, door het water naar de prauw waadde. Eerst toen zag ik hem voor het eerst in het volle daglicht. Het meest afgrijselijke aan hem waren zijn oorlellen en oorschelpen die tot tweemaal de normale dikte gezwollen waren.

Waar had ik dat eerder gezien? Ineens wist ik het, het was in Ambon, in de leprozerie.

Hij ging zitten in de tweede sampan en ik zag hem recht in zijn gezicht. Zijn voorhoofd was gerimpeld als een leeuwenkop, het teken van de lepra. Ineens begon ik over te geven. 'Dat wit is niet van de schurft maar van de lepra,' dacht ik en weer gaf ik over. Eerst toen we voeren, vlak tegen de straffe wind in, knapte ik op.

Woordenlijst

ADAT - gewoonterecht, traditie
ALANG-ALANG - hoog gras
AMPUN - genade, vergeving
BILIK - hier: kamer, woning
BUPATI - Hoofd van Gewestelijk Bestuur
DEMANG - Hoofd van Districtsbestuur
DOA, DO'A - bezweringsgebed
GUDANG - bergplaats
HIKAJAT - verhaal uit oude tijden
HISBULLAH - Islamitische strijdorganisatie uit de revolutie
KAIN - kledingstuk als rok gebruikt
KALI - rivier
KANDANG - stal
KEMBANG SEPATU - Hibiscus
KEMPAITAI - Keizerlijke Militaire Politie, Japanse Gestapo
KLAPPER - cocos
KREE - zonnescerm
KUALI - gietijzeren kookpan
LADANG - droge akker
MELIWIS - kleine wilde eend
MERDEKA - vrij
OBAT MATJAN - tijgerbalsem
PADI - rijst

PATJUL - hak, landbouwwerktuig
PEMUDA - jongere
PEMUDA RAKJAT - uiterst linkse organisatie
PKI - Partai Komunis Indonesia, de Indonesische Communistische Partij
SAJUR - groentengerecht
SAWAH - natte akker
SLAMETAN - offermaaltijd
TAMIL ITU BUKAN BINATANG - die Tamil is geen dier
TEMENGGUNG - hoge titel
TJAWAT - schaamschortje
TOKO - winkel
TUAN - heer, mijnheer
TUWAK - rijstbier
WADJIT - puddingachtige rijstkoek